

İHVÂN-I SAFÂ'NIN BİLGİ ANLAYIŞININ DİN EĞİTİMİ ALANINDAKİ İZDÜŞÜMLERİ*

The Reflections of Ikhwân al-Şafâ's Understanding of Knowledge in the Field of Religious Education

Şeyma GEÇİOĞLU¹

Tuğrul YÜRÜK²

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi :18.11.2021

Kabul Tarihi :13.12.2021

Yayın Tarihi :25.12.2021

Özet:

İnsan, kendini tanımaya ve kendi dışındaki varlıkları bilmeye çabalayan bir varlık türü olarak, bilgiye konu olan önce kendisi ve kendi türü ile ve daha sonra da kendi dışındaki nesnelere değişik şekillerde ilişkiye girerek farklı bilgiler edinmektedir. Bu nedenle bilgi konusu insanın var oluşundan bu yana önemini korumakta, bilginin kaynağı, oluşumu, hakikati vb. meseleler çoğu düşünürün ilgisini çekmektedir.

Tarihin belli dönemlerinde bilgiyi, insanı ve evreni anlamada daha öne çıkan ve belirgin hale gelen, zamanın ruhu (zeitgeist) olarak da ifade edilen birtakım bakış açıları, paradigmlar hâkim hale gelmektedir. Toplumda genel kabul gören ve toplumun benimsediği birtakım inançlar ve değerler süreç içinde değişime uğradıkça bireyin bilgiye, insan ve evrene yaklaşımı da değişmektedir ve yeni paradigmlar ortaya çıkmaktadır. Bu paradigmlar da aynı şekilde bilimsel alanda yapılan çalışmaları etkilemekte ve her bilimsel disiplinin kendi yapısına göre bir bilgi anlayışı, diğer adıyla bir epistemolojisi var olmaktadır. Genelde Eğitim, özelde Din Eğitimi de bunlar arasındadır. Epistemoloji, Din Eğitimi Biliminin en önemli boyutlarından birini oluşturur. Çünkü eğitimin öğrenme ile öğrenmenin ise bilgi ile şekillendiği, bu ilişkinin sonunda ise öğrenen bireyin bilgi edindiği söylenebilir. Bu noktada bilgiye yaklaşımın din eğitimi anlayışlarına yansımaları, araştırılması gereken bir konu olarak ortaya çıkmaktadır.

Her toplumda bilginin, kültürün ve değerlerin oluşmasına katkıda bulunan insanlar veya topluluklar bulunduğu ve onların toplumun düşünce hayatını şekillendirip düzenlediği söylenebilir. Eğitim faaliyetleri de oluşan bu yapının üretilmesi ve bir sonraki nesle aktarılmasında önemli bir araç olarak işlev görür. Bu anlamda İhvân-ı Safâ da İslam toplumunda ortaya çıkan bilginin üretilmesi ve bir sonraki nesle aktarılmasında rol oynayan önemli bir gruptur. Bu bağlamdan hareketle bu çalışmanın konusu bilgi anlayışının eğitim ve din eğitimi alanına etkisini İhvân-ı Safâ'da bunun nasıl tezahür ettiği örneğinden hareketle incelemektir. Böylece bilgi anlayışının farklılaşmasının din eğitimine etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bunu yaparken ise dökümantasyon yöntemi ile İhvân-ı Safâ'nın Risâleleri analiz edilmiştir. Bu çerçevede öncelikle bilgi olgusu ele alınmış ve bilginin Nesnelci ve Yapılandırmacı yaklaşımlar özelinde eğitime/din eğitimine etkisi incelenmiştir. Buradan hareketle bilgi hakkındaki farklı yaklaşımların eğitimi-öğretimi şekillendirdiği görülmüştür. Daha sonra İhvân-ı Safâ'nın bilgi anlayışı üzerinde durulmuş ve bu anlayış çerçevesinde yaptıkları eğitim/din eğitimi, Nesnelci ve Yapılandırmacı yaklaşımlar bağlamında değerlendirilmiştir. Buna göre İhvân-ı Safâ'nın felsefesinde insanın merkezde olduğu, bilgi konusunda

* Bu makale "Bilgi Anlayışının Din Eğitimi Alanına Etkisi: İhvân-ı Safâ Örneği" isimli yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Katkı Oranı: Şeyma Geçioğlu: %50, Tuğrul Yürük: %50

¹ Arş. Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi/Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü/Din Bilimleri Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0003-0603-9769>, seymagecioglu@hotmail.com.

² Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi/Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü/Din Eğitimi Anabilim Dalı, <https://orcid.org/0000-0002-2476-0720>, tyuruk79@gmail.com.

eklektik bir yapıya sahip oldukları, bilgi kaynaklarını duyu, akıl, burhan, vahiy ve ilham olarak kabul ettikleri tespit edilmiştir. İhvân-ı Safâ'nın eğitim felsefesine öğrenme ve öğretme durumları açısından bakıldığında hem Nesnelci hem de Yapılandırmacı niteliklerle benzerliklere sahip olduğu, bununla birlikte Nesnelci yaklaşımla olan benzerliklerin daha ağır bastığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Din Eğitimi • Eğitim Felsefesi • İhvân-ı Safâ • İhvân • Bilgi.*

Giriş

İnsanın bilgi edinme, üretme ve bilgiyi kullanma gibi yetileri bünyesinde barındırması onu diğer varlıklardan farklı kılan önemli bir özelliğidir. İnsan bu sayede düşünür, hisseder, kendini geliştirir, yeni bilgiler üretir ve onları kullanarak sorunlarına çözüm bulur. Bilginin diğer insanlara ve sonraki nesillere aktarılmasına duyulan ihtiyaç ise eğitimi gerekli kılar. Başka bir ifadeyle bilginin aktarımı, eğitimle mümkün olmaktadır. Bundan dolayı insan hayatında önemli bir yere sahip olan bilginin, eğitim sürecinde belirleyici bir rol oynayacağı ve bilgi anlayışındaki farklılıkların, eğitim anlayış ve uygulamalarına yansıtacağı düşünülebilir. Bu bağlamda, her bir eğitim programının kendine ait bir bakış açısının olduğu söylenebilir. Bu bakış açılarının oluşumunda ise çoğu zaman felsefi bir düşünce ve altyapının olduğu görülmektedir. Genellikle eğitim programlarını şekillendiren felsefi yönelimler bilgiye yaklaşımları bağlamında farklılık göstermekte, bu durum ise tasarlanan eğitim programlarının içeriğine yansımaktadır. Örneğin öğrencilere hangi bilgi ve değerlerin kazandırılacağı, öğretim programı ve öğretmenin hangi bilgi ve değerleri temel alacağı, temel alınan bilgi ve değerlerin nasıl öğretileceği gibi sorular bu açıdan ele alınabilir. Dolayısıyla eğitim programlarının altında yatan felsefi temeller ve bu felsefi temellerin bilgiyi ele alış biçimlerinin, eğitim programlarının öğeleri olan kazanımlar, hedefler, davranışlar, içerik, değerlendirme vb. hususların nasıl bir muhtevaya sahip olacağını büyük oranda belirlediği söylenebilir (Kızılabdullah & Yürük, 2012, s. 71-72). Buradan hareketle düşünce ve bilim tarihine bakıldığı zaman günümüze kadar farklı bilim anlayışlarının ve felsefelerin var olduğuna tanıklık edilmekte ve nitekim onların bilgiye yükledikleri anlamlar da değişmektedir. Günümüze bakıldığında ise geleneksel bilim anlayışı olarak kabul edilen Nesnelci ve evrenselci paradigmanın son yıllarda eleştiriye tabi tutulduğu, bunun yerine öznelci ve belirsizlikçi yeni bir anlayışın hâkim olmaya başladığı görülmektedir. Bu yeni bilim anlayışı, tek doğru, büyük söylemler, büyük kuramlar gibi geleneksel bilim anlayışının temel varsayımlarına karşı çıkmakta, bunun yerine özne merkezli ve çoğulcu bir yaklaşımı tercih etmektedir. Bilim anlayışındaki bu dönüşüm ve tartışmalar, eğitim bilimleri alanında da etkisini göstermekte, Nesnelci bilim anlayışının uzantısı olarak belirtilen davranışçılık eleştirilmektedir. Buna karşın öznelci yeni bilim anlayışına uygun öğrenme yaklaşımları ön plana çıkmaya başlamakta ve Yapılandırmacılık da yeni bilim anlayışının eğitimdeki uzantısı olarak kabul edilmektedir (Zengin, 2011, s. 30-50; Yürük, 2015, s. 130-131).

Her toplumda bilginin, kültürün ve değerlerin oluşmasına katkıda bulunan insanların veya toplulukların bulunduğu ve onların toplumu şekillendirip düzenlediği söylenebilir. Bilgi konusunda diğer toplumlar gibi İslâm dünyasında da çeşitli görüşler ortaya konmuş ve birçok

eser kaleme alınmıştır. Belli zamanlarda belli şahıslar toplumların bilgi anlayışlarını derinden etkilemiş ve bu etkileşim yüzyıllar sürmüştür. Kendi dönemlerindeki bilgi anlayışlarını, sistemli bir şekilde oluşturan düşünürler, kendilerinden sonraki nesillere bilgi ve değer aktarımını eğitim yoluyla gerçekleştirmiştir. Araştırmamızın konusu olan İhvân-ı Safâ da kendine özgün düşünce yapısı ve eğitim anlayışı ile bu bilgi ve değer aktarımına katkı sağlamıştır.

İhvân-ı Safâ, m. X. yüzyılda Basra'da fikri, siyasi ve mezhepsel çekişmelerin olduğu bir dönemde dinî, felsefî ve siyasi görüşler üreten bir topluluk olarak ortaya çıkmış, hem kendi dönemlerini hem de sonraki dönemleri oldukça etkilemiştir. Yazdıkları elli iki bölümden oluşan *Risâleler*'inde neredeyse bütün ilim dallarını ansiklopedik bir bakış açısıyla inceledikleri anlaşılan İhvân-ı Safâ (Furat, 1979, s. 214-215; Yüksel, 1986, s. 152; Fakhry, 2000, s. 55; Koç, 2016, s. 91; de Callataÿ, 2017, s. 858), sübjektif davranmaya sebep olabilecek herhangi tutucu bir tavırdan uzak bir şekilde ilmî bir değer taşıdığını düşündükleri hiçbir kaynağı -farklı din, mezhep, kültür, felsefe vb. den olsun ya da olmasın- göz ardı etmeden (de Callataÿ, 2005, s. 89-90), hakikat kabul ettikleri her türlü bilgiden istifade ettiklerini ve ilme dair tevarüs eden her şeye talip olduklarını belirtmişlerdir (*Risâleler*, C. 4, s. 39). Bilginin üretiminde birtakım süreçlerden geçilmesi gerektiğine ve bu süreçte bir öğretmene dolayısıyla bir eğitim faaliyetine ihtiyaç duyulacağını belirten İhvân'ın kaleme aldıkları *Risâleler*'inin de kendi anlayışları çerçevesinde hazırladıkları bir eğitim-öğretim programı niteliği taşıdığı söylenebilir (Baffioni, 2000, s. 433).

Tüm bunlar göz önünde tutulduğunda İhvân'ın bilgi edinme sürecine ve eğitime ayrı bir ehemmiyet atfettiği görülmektedir. İhvân-ı Safâ'nın eğitim anlayışı ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde bunun sınırlı sayıda olduğu gözlenmiş olup bu konuda Koç'un *İhvân-ı Safâ'nın Eğitim Felsefesi* (1999) adlı eseri ön plana çıkmaktadır. Bu çalışma hazırlanırken de bu eserden istifade edilmiştir. Özellikle Koç'un eserinde tespit etmiş olduğu ilke ve yöntemlerden yararlanılmıştır. Bununla birlikte bu çalışma, eğitim anlayışını bilgi merkezinde ele alması ve bunu da Nesnelci ve Yapılandırmacı yaklaşımlar bağlamında değerlendirmesi ile Ahmet Koç'un çalışmasından farklılaşmaktadır. Dolayısıyla İhvân-ı Safâ'nın bilgi anlayışının din eğitimine ve din eğitimi anlayışlarına etkisinin Nesnelci ve Yapılandırmacı yaklaşımlar bağlamında incelenmesi çalışmanın temel problemidir. Bu problemin ortaya konulmasıyla da bilgi anlayışlarının din eğitimine nasıl ve ne şekilde etki edebildiğinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışma, tarama modelinde yürütülen *nitel* bir araştırmadır. Çalışmada geçmişe ait, tarihî nitelikli bir konunun ele alınıp değerlendirilmesi hedeflendiğinden verilerin toplanması ve analizinde *dokümantasyon metodu* kullanılmıştır. Bu çerçevede araştırmanın birincil kaynağı, *Resâilu İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ* ismiyle İhvân-ı Safâ tarafından 5 cilt olarak kaleme alınan eserdir.

1. Bilgi Yaklaşımının Eğitim Sürecine Etkisi: Nesnelci ve Yapılandırmacı Yaklaşım

İnsanın, dünyaya geldiği toplum içinde sağlam ve sağlıklı olarak yaşaması, büyüüp

gelişmesi, fizyolojik, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarının dengeli olarak karşılanmasıyla mümkündür. İnsan bu ihtiyaçları karşılamada ve çevresiyle ekolojik bir denge kurmada, en iyi yolları bulmak için yeryüzüne geldiği ilk andan bugüne kadar çeşitli uğraşlar vermiştir. Bu uğraşlar neticesinde yaşadığı anda ve daha sonra kullanabileceği bilgiler elde etmiş ve bunları başka insanlara, kendi çocuklarına öğretme çabasına girişmiştir. İnsanların, kendi öğrendiklerini başkalarına da öğretme girişimleri ise *eğitim* olarak ifade edilen sürecin belirginleşip ortaya çıkmasını sağlamıştır (Çilenti, 1984, s. 4). Bu sayede insanlar, çevre ile ilk elden etkileşimde bulunan öteki insanların daha önce edinmiş oldukları bilgileri, çevreleri ile aynı etkileşime girişmeden edinebilme olanağına kavuşmuşlardır. Bununla birlikte zaman içerisinde bilgiyle ilişkili olarak “Bilgi nedir? Bilginin kaynakları var mıdır? Gerçeğin bilinebilmesi mümkün müdür? Bilgi önsel (apriori) midir, yoksa sonsal (aposteriori) midir? Bilginin doğruluk değeri nedir?” vb. sorular ele alınıp incelenmektedir. Bunlara karşılık olarak verilen cevaplar, eğitim sistemi üzerinde etkili olur; eğitim, içerik, hedefler ve sınav durumları bu cevaplara göre tertip edilir. Örneğin “Bilgi doğuştandır, yüzde yüz doğrudur.” denildiğinde veya “Sonradan öğrenilir ama yine mutlaklıdır.” görüşü kabul edildiğinde yahut da “Hayır bilgi görecelidir, sürekli değişir, kesin doğru bilgilerimiz yoktur.” şeklinde bir kanaat öne sürüldüğünde öğrencinin elde edeceği kazanımların, eğitimin, içeriğin ve sınav durumlarının bahsi geçen bu cevaplar göz önüne alınarak planlaması yapılır (Sönmez, 2015, s. 57). Sonuç olarak görülmektedir ki eğitim süreci, bilgiye yüklenen anlamlar ışığında şekillenmektedir. Bu durum, eğitim yaklaşımının şekillenmesinde, tercih edilen felsefi temelin önemini ortaya koymaktadır (Kızılabdullah & Yürük, 2012, s. 71-72).

Öğrenmenin ne olduğu ve nasıl gerçekleştiği yüzyıllardır araştırıla gelen bir konudur. Bununla beraber öğrenmeye ilişkin ilk bilimsel ve deneysel çalışmaların 20. yüzyılın başlangıcında ortaya çıktığı görülmektedir. Günümüzde öğrenmeyi farklı yaklaşımlarla açıklamaya çalışan çeşitli kuramlar geliştirilmiştir (Erden & Akman, 2017, s. 125). Özellikle incelendiğinde etkili ve verimli öğretim uygulamalarının arka planında genellikle önemli bir öğrenme kuramının bulunduğu görülecektir. Bir öğrenme kuramı, “birçok kapsamlı araştırma sonucuna dayalı olarak insanların nasıl öğrendiğini açıklamak üzere oluşturulmuş çeşitli genellemeleri ve ilkeleri içeren bir model ya da sistem” olarak tanımlanabilir (Deryakulu, 2001, s. 53). Genel itibarıyla öğrenme kuramları, temelinde bilme ve bilginin ne olduğuna dair felsefi bir yaklaşımı yansıtan varsayımlara sahiptir.

Eğitim alanında, öğrenme ve öğretme ile ilgili kuramların *Nesnelci* ve *Yapılandırmacı* olmak üzere iki ana başlıkta incelendiği görülmektedir (bkz. Alkan, Deryakulu & Şimşek, 1995, s. 51-58; Deryakulu, 2001, s. 54-69; Gömleksiz, 2005, s. 239). Bu iki yaklaşımın bilme, anlama ve algılamaya dair düşünceleri birbirinden farklılaşmaktadır. Geleneksel öğretim uygulamaları Nesnelci yaklaşımı esas alırken Yapılandırmacı yaklaşımsa geleneksel öğretim uygulamalarında karşılaşılan problemlere çözüm sunacak bir seçenek olarak öne sürülmektedir (Gömleksiz, 2005, s. 239)

Nesnelcilik ve Yapılandırmacılık dayandıkları varsayımlar, savundukları öğrenme-

öğretme anlayışları, tasarım biçimleri, öngördükleri etkileşim biçimleri ve değerlendirme yöntemleri bakımından birbirinden farklılaşmaktadır. Bu kuramları birbirinden ayıran temel farklılıklardan biri de onların farklı epistemolojik yaklaşımlar üzerine inşa edilmeleridir.

Nesnelciliğin dayandığı epistemolojik yaklaşıma göre; bireylerin dışındaki dünya varlıklar, ilişkiler, özellikler ve nesnelere bakımından bir yapıya sahiptir ve bu yapı, “doğru” ya da “gerçeklik” olarak kabul edilmektedir. Bireyin deneyimlerinin ve niteliklerinin, bahsi geçen bireyin dışındaki dünyanın anlamı üzerine etkisinden söz edilemez; zira anlam bireyden bağımsız dış dünyada var olan bir şeydir (akt: Alkan, Deryakulu & Şimşek, 1995, s. 53). Bireyin bir şeyi anlayabilmesi demek, kendi dışındaki varlıkları ve ilişkileri bilmesi demektir.

Bireyin dışında bir gerçekliği öne süren Nesnelci Kuram, öğretim hedeflerini belirlerken bu gerçeklik düşüncesinden hareket etmek suretiyle bu anlayışı bünyesinde barındıran kuramsal modelleri bireylere kazandırma amacı taşır. Bireyden bağımsız bir nesnel gerçekliğin kabulü yoluyla Nesnelci Kuram, bilginin kazanılmasını öğrencinin hedefi olarak, bilginin aktarımını ise öğretmenin görevi olarak belirler. Bu bağlamda öğrenme, nesnel gerçekliğin özümleme süreci olarak kabul edilir. Nesnelci epistemolojinin öğretim-öğrenme süreçlerinin planlanmasına etkisi, “önceden belirlenmiş içeriğin öğrencilere öğretilmesi” şeklinde gerçekleşir ve bu bilgi aktarımının en verimli olacak tarzda uygulanabilmesi için içerikle alakalı olmayan diğer bütün bilgi ve bağlamlar dışlanır ya da atılır.

Nesnel öğrenme kuramları içerisinde yer alan davranışçılık, öğrenenin zihinsel faaliyetlerini kendi kapsamına dâhil etmemekte, bunun nedenini ise zihinsel etkinliklerin dışarıdan gerçek anlamda gözlemlenemeyeceği düşüncesine dayandırmaktadır. Yine Nesnel Öğrenme Kuramları kapsamında değerlendirilen Bilişsel Yaklaşım ise öğrenmenin davranışsal sonuçlardan ziyade içsel olarak meydana gelen bilişsel süreçlerle gerçekleştiğini belirtmektedir. Bilişsel kuramlar, epistemolojik ve ontolojik olarak Nesnel Öğrenme Kuramları arasında zikredilmektedir. Çünkü onlar, bilgi ve gerçek konusunda nesnel bir pozisyonu benimserler (Özden, 2013, s. 68-69). Davranışçı Yaklaşımda öğrenme sürecinin merkezinde öğretmen, Bilişsel Kuramda ise konu ve öğrenciler yer almaktadır. Felsefe, bilim ve bilgisayar teknolojisinde kökleri olan Yapılandırmacı yaklaşım ise bilişsel yaklaşımı daha da geliştirerek bireyi ve toplumu eylem içinde birleştirmeye çalışmaktadır.

Yapılandırmacı görüş, Nesnelcilikten bilginin neliği ve bir şeyi bilmenin ne anlama geldiği konularında oldukça farklı bir felsefi yaklaşım sergilemektedir. Bu yaklaşımın özünde “bilginin ya da anlamın dış dünyada bireyden bağımsız olarak var olmadığı ve edilgen olarak dışarıdan bireyin zihnine aktarılmadığı, tersine etkin biçimde birey tarafından zihinde *yapılandırıldığı*” düşüncesi bulunmaktadır (Deryakulu, 2001, s. 61). Onlara göre bilgi sübjektiftir ve gerçek değildir. Bir durumda doğru kabul edilen bir bilgi, farklı koşullar altında gerçekleşen başka bir durumda yanlış olarak kabul görebilir. Dolayısıyla rölativist bir yaklaşımın ağır bastığı Yapılandırmacılıkta bilginin doğruluğu bireye, içinde yaşanan kültüre ve bağlama göre değişebilir (Kaymakcan, 2014, s. 83).

Genel olarak Yapılandırmacı öğrenme stratejileri, öğrenenlerin kendi bilgilerini kendilerinin inşa etmelerini sağlamakta, öğrenenlere öğrenmeyi öğretmekte ve onlar için bilgiyi anlamlı hale getirmektedir. Yapılandırmacı yaklaşıma göre eğitimin yeni hedefi; bilgiyi nasıl ve nerede kullanacağını bilen, kendi öğrenme yöntemlerini tanıyıp etkili bir biçimde kullanan ve yeni bilgiler üretmede var olan bilgilerinden istifade eden bir insan modeli yaratmaktır. Bu bağlamda, bilgiyi oluşturmak, doğası gereği, deneyimlere ve var olan bilgiye bağlı olduğu için anlama ve öğrenme dışarıdan izlemeyle değil, kişinin doğrudan katılımıyla gerçekleşir. Başka bir deyişle, dinleyerek öğrenme yerine yaparak-yaşayarak öğrenme ön plandadır (Atay, 2003, s. 9; Yürük, 2015, s. 133).

2. Bilgiye Yaklaşımın Din Eğitimi Sürecine Etkisi: Nesnelci ve Yapılandırmacı

Yaklaşım

Nesnelcilik kapsamında ele alınan davranışçı yaklaşımın din eğitimi tasarımı öğretmen merkezlidir ve bilgi aktarımını esas almaktadır. Başka bir ifade ile dinî bilgiler öğretmenlerin algıladığı biçimiyle öğrenciye benimsetilmeye çalışılır ve sonuç olarak bunların davranış olarak ortaya çıkması beklenir. Öğrencinin bilgiyi tekrar etmesi ya da gerektiğinde kullanabilmesi yeterli görülebilir. Dinî bir davranışın öğrenen tarafından sorgulanıp içselleştirmesi beklenmez; bireyin o davranışı göstermesi yeterli sayılır (Okumuşlar, 2014, s. 52).

Yapılandırmacılığın din eğitimi alanında imkânını inceleyen Kaymakcan'a (2007) göre üzerinde durulması gereken ilk konu, "Yapılandırmacı kurama göre bilginin nasıl oluştuğu ve bu bilgi oluşum teorisinin din tarafından kabul edilebilir olup olmadığıdır." Yapılandırmacılık, göreceli bir yaklaşımla bireyden bağımsız nesnel ve tek bir gerçekliğin olduğu fikrini reddetmekte ve her bireyin kendi gerçekliğini inşa ettiğini öne sürmektedir. Epistemolojik anlamda rölativist bir bilgi yaklaşımı tercih edilmektedir. Bu durumda her bireye göre hakikatler farklılaşabilmektedir. Dinler söz konusu olduğunda ise genellikle hakikati dinlerin bizatihi kendilerinin temsil ettiği savunulmakta ve hakikatin mutlaklığının bütün bireylerden bağımsız olarak var olduğu kabul edilmektedir. Ancak bu kabul Yapılandırmacı öğrenme kuramının felsefesiyle uyuşmamaktadır. Hiçbir dinin mutlak anlamda hakikati temsil etmediğini öne süren rölativist bir din anlayışı ise dinî çoğulculuk düşüncesi içinde kendine yer bulmaktadır. Bundan dolayı okullarda uygulanagelen geleneksel din eğitimi modellerinden ziyade çoğulcu din eğitimi modellerinin Yapılandırmacı öğrenme kuramı ile uyumlu olduğu belirtilebilir. Bu konuda Okumuşlar, Yapılandırmacılığın bir öğrenme kuramı olduğunun dikkatlerden kaçmaması gerektiğini söylemektedir. Bir öğrenme kuramı olarak Yapılandırmacılık bilginin epistemik değerinden daha ziyade bilginin insan bilişinde nasıl oluştuğu üzerine odaklanmaktadır. Bu veri göz önünde tutulduğunda ise dinî bilgileri kişilerin algı biçimlerine ve algı düzeylerine göre sunmanın imkânı üzerinde durulması gerekir (Okumuşlar, 2014, s. 55).

Bu konuda başka bir görüş ise Grimmitt'e aittir. Grimmitt Yapılandırmacılığın arka

planında yer alan felsefî görüşün, din eğitimi ve öğretimi için problem olarak algılandığını, bu nedenle bu kuramın din eğitimi ve öğretimine tatbik edilebilmesi için farklı bir bakış açısıyla tekrardan gözden geçirilmesi, yorumlanması ve düzenlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Buradan hareketle Grimmitt, Yapılandırmacı düşünceden yola çıkarak yapılacak bir din eğitiminin nasıl uygulamaya konulacağına dair önerilerini sıralamaktadır. Öğrenci merkezli uygulamalara ağırlık verilmesi, öğrencinin teorik dinî bilgileriyle uygulamalarda edindiği deneyimlerinin ilişkilendirilmesi, öğretmenin öğrencilerin sahip olduğu farklı düşünce ve inançların yanı sıra dinî açıdan sorun teşkil etmeyecek birtakım yorumlara yer vermesi gibi hususları ön plana çıkartmaktadır (akt. Zengin, 2014, s. 111).

Bilgi ve öğrenme, Yapılandırmacılık söz konusu olduğunda birey merkeze alınarak yapılandırılan ve bireyin aktif ve özgür olduğu bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrenen bireylere sunulan dinî içerik ve kavramlar bağlamında işlevsel anlamda faydalanılabilecek hususlardan bir kısmı onların sahip oldukları bilgi ve birikimleri hesaba katmak, onları farklı yorumlara sevk etmek, anlam zenginliği yakalamalarına katkı sağlamak şeklinde sıralanabilir. Bu durumda öğrenen bireylerin sayısı kadar farklı yorum ve düşüncelerin olması muhtemeldir. Diğer taraftan ortaya çıkacak bütün farklı yorumlara rağmen, bilhassa dinin sabiteleri olarak kabul gören inanç esasları, ibadetler, emir ve yasaklar, ahlâkî ilkeler gibi hususlarda nesnel bir açıklama ve yoruma ağırlık vermek ve dikkati çekmek fazlasıyla önemli gözükmektedir. Dolayısıyla öğretici konumunda olan öğretmenlerin rehberlik ve yönlendirmelerinin tam da bu noktada önemli hale geldiği söylenebilir (Zengin, 2014, s. 112).

Çalışmanın bu kısmına kadar olan bölümünde bilgi anlayışı, bilgi-eğitim ilişkisi, öğrenme-öğretme durumları incelenmiş, bunlardan elde edilen bilgiler ışığında bilginin eğitimi/din eğitimini nasıl şekillendirdiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tespitler yapılırken Nesnelci ve Yapılandırmacı yaklaşımlar temel hareket noktası olarak belirlenmiştir. Bundan sonra ise çalışmanın konusu olan İhvân'ın *Risâleleri* temel alınarak bilgi anlayışının eğitimdeki/din eğitimindeki izdüşümleri araştırılacaktır. Bu araştırma yapılırken elde edilen veriler Nesnelci ve Yapılandırmacı yaklaşımlar dikkate alınarak değerlendirilmeye çalışılacaktır (Daha geniş bilgi için bkz. Geçioğlu, 2020, s. 67-103).

3. İhvân-ı Safâ'da Bilginin Mahiyeti

İhvân, insanı merkeze alan bir düşünce sistemine sahiptir. İhvân'a göre insanın var oluş amacı kendini ve âlemi tanıması, Yaradanını bilmesi, eşyanın hikmetini ve hakikatini kavramasıdır (Fahri, 2008, s. 195; Kılıç, 2015, s. 120). İnsan ancak bunu gerçekleştirebildiği zaman mükemmel bir hale gelebilecektir. Dolayısıyla İhvân'ın bilgi hakkındaki düşüncelerinin, erdemi bilgiye eşdeğer kabul eden Sokratesçi felsefe ile benzerlik gösterdiği görülmektedir (Uysal, 2013, s. 50).

İhvân, "ilim yolcusunun ve varlıkların hakikatlerini araştıran kimselerin, önce bilginin ve bilinenin ne olduğunu, (varlığın hakikatlerini anlamaya yönelik) kaç çeşit soru

sorulabileceğini ve her sorunun cevabının ne olduğunu bilmeleri gerektiğini” belirtmektedir. *İlim* kavramı ile açıkladıkları bilginin tanımını “bilenin (âlimin) nefsinde/zihninde oluşan bilinenin (malum) formu” şeklinde ifade eder. Bilginin zıddı ise “bu formun zihnindeki yokluğu anlamına gelen cehalet”tir. Bu bağlamda ulemanın nefisleri bil-fiil bilicidir, öğrencilerin nefisleri ise bilkuvve bilicidir. Bu bilkuvve durumu öğrenciye nispet edilirse öğrenme, hocaya nispet edilirse öğretme olmaktadır (Risâleler, C. 1, s. 178; de Callataÿ, 2005, s. 60).

İhvân, ilk yaratılıştta zihinlerde herhangi bir bilginin, inancın ve görüşün bulunmadığını söylemekte ve bunu “üzerine hiçbir şey yazılmamış olan temiz bir beyaz sayfa”ya benzetmektedir (Risâleler, C. 4, s. 46). Bu düşünce onların epistemolojisinde önemli bir noktaya tekabül etmektedir. “Allah, sizi annelerinizin karnından hiçbir şey bilmezken çıkardı.” (Nahl, 16/78) mealindeki âyeti de bu konuyu delillendirmede kullanmaktadır. İhvân, insanın doğuştan birtakım bilgilere sahip olmadığını, bilgilerin sonradan elde edildiğini savunmaktadır. Doğuştan değil de tecrübeyle edinilen bu bilgilere ulaşmanın yollarına *Risâleler*'de şu şekilde yer verilmektedir: “Bilgi elde etmenin ilk yolu duyulardır. Sonra akıl, ardından da burhan gelir.” *Risâleler*'in birçok yerinde bu üçlü tasnifi birlikte vermesine rağmen İhvân, bilgiye ulaşmada başlıca araçlar arasında vahiy ve ilhamı da düşünmektedir (Risâleler, C. 1, s. 20, 189, 272; C. 3, s. 344).

İhvân “akıl ilk prensipleriyle bilinen şeylerin bir kısmı her akıllı kimse için açık ve belli, bir kısmı ise birazcık düşünmeyi gerektirecek ölçüde kapalı ve gizlidir. Diğer bir kısmında ise, iyice araştırmaya ve derin düşünmeye ihtiyaç vardır.” şeklinde bir düşünceye sahiptir. Onlara göre konuda farklı düşünceler olup özellikle akıllı kimselerin birçoğu, akıl ilk prensipleri ile bilinenlerin hatırlanan şeylerden ibaret olduğunu zannetmektedir. Bunların cisimle ilintili olan şeylere nispeti hatırlamayı gerektirir. Bu bakımdan onlar ilmi, hatırlama/tezekkür olarak nitelendirir. Bu noktada Platon'un “İlim hatırlama/tezekkürdür.” ifadesini delil olarak öne sürerler. Ancak İhvân bu durumun onların zannettikleri gibi olmadığını dile getirir. Çünkü Platon, “İlim hatırlamadır.” ifadesiyle yalnızca nefsin bilkuvve bilici olduğunu, bu nedenle nef bilfiil bilici oluncaya dek ona öğretilmesi gerektiğini söylemek istemektedir. Dolayısıyla İhvân öğretimin birinci yolunun duyu organları, daha sonra sırasıyla akıl ve burhan/kesin kanıt olduğunu ve insanın, duyu organları bulunmadığında hiçbir şey bilemeyeceğini, hiçbir şey bilemezse de burhan ortaya koyamayacağını söylemektedir (Risâleler, C. 3, s. 344).

İhvân, bilgiye ulaşmada yukarıda ifade edilen yolları kullanmakta ve elde edilen bilgiler ışığında bu âlemi görünen (zâhir) ve görünmeyen (bâtın) olarak ikiye ayırmakta, bundan sonra da ilk önce görüneni tanımaya çalışmaktadır. Çünkü -Platon'un idealar dünyası ile nesnelere dünyası anlayışına benzer bir yaklaşımla- görünen âlem görünmeyen açık bir delili, en belirgin örneğidir (Risâleler, C. 1, s. 101). Görünmeyen iyi anlaşılabilmesi, görünenin iyi bilinmesinden geçmektedir. Bu durumda bilgi bağlamında fizikî varlığın, İhvân için ilk unsuru oluşturduğu söylenebilir. Bilgide ilk sırayı maddî nesnelere bilinmesi alırken, fizikten de analogi vasıtasıyla metafizik bilgilere varılmaktadır (Risâleler, C. 1, s. 223). Bu görünür âlemde

kavranması gereken ve insana en yakın varlık, bir bakıma bu görünür âlemin küçük bir örneği (mikrokozmos) olan yine insandır. Bu nedenle ilk olarak insanın kavranması gerekir. Düşünen ve bilen bir varlık (hayvan-ı nâtik) olarak insan önce kendini, mikrokozmosu tanımalı, ardından oradan evrene geçmeli, onu kavramalı ve tüm bu süreç onun Tanrıyı anlamasında bir dayanak olmalı, O'nu daha doğru anlamasını sağlamalıdır. Bunlardan hareketle İhvân'a göre insanı, evrenin ve daha sonra da yaratıcının bilgisine ulaştıracak en önemli yol "kendini bilmesi" olmaktadır (Risâleler, C. 2, s. 261, 275, 323).

Risâleler dikkatlice gözden geçirildiğinde dikkat çeken noktaların başında İhvân'ın, dönemindeki fikir ve mezhep çekişmelerinden rahatsız olup bunlara son vermek, bu husustaki katı olan inançları kırmak ve "yanlış bilgiler ve batıl düşüncelerle kirletilmiş olan dini, felsefe ile yeniden temizlemek" gayesiyle ortaya çıktıklarını ifade etmeleri gelmektedir. Bunu yaparken kullandıkları kaynaklar;

- a. "Bilge ve filozoflar tarafından yazılmış matematik ve doğa bilimlerine dair kitaplar,
- b. Tevrat, İncil ve Kur'an gibi kutsal kitaplar ve peygamberlere melekler aracılığıyla indirilen sahifeler,
- c. Yıldızların hareketleri, burçların kısımları ve mevcut varlıkların şekilleri ile maden, bitki ve hayvanlardan bahseden astronomi, jeoloji ve botaniğe dair fizik (tabii) eserler,
- d. (Bütün âleme nüfuz etmiş olan) Nefsin cevheri ve bölümleri, cüzleri ile nesnelere dünyasındaki etki ve tasarrufundan bahseden metafizik eserler"dir (Risâleler, C. 4, s. 39).

İhvân, düşüncelerini temellendirme için esas aldıkları bu dört kaynağı, bütün kayıtlardan ve önyargılardan arınmış olarak, istedikleri biçimde *Risâleler*'de kullandıklarını belirtmektedir. İhvân için düşünce sistemlerine temel teşkil etme açısından Kur'an ne kadar önemliyse Tevrat veya İncil de o kadar önemi haizdir. Dinî bilimlerde Hz. Muhammed'in ya da Hz. Ali'nin sözü ne kadar önemliyse, felsefede Sokrates, Platon ve Aristo'nun, matematik ve geometride Pisagor ve Öklides'in, coğrafyada Batlamyus'un sözünün de önemi o kadar büyüktür (Filiz, 2002, s. 58). Dolayısıyla bilginin kullanımında eklektik bir yaklaşımın benimsendiği görülmektedir (krş. Jeffery, 1922, s. 238-240; Netton, 1991, s. 33-77; de Callataÿ, 2005, s. 73-87; Poonawala, 2005, s. 4376; El-Bizri, 2006, s. 119). Ancak İhvân, Müslüman bir toplumda yaşaması ve kendilerinin de Müslüman olması sebebiyle, doğal olarak Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in sözlerine daha fazla önem gösterip, *Risâleler*'de onlara daha çok yer vermiştir (Al-Fârûkî, 1961, s. 23; Uysal, 1998, s. 25).

İhvân'ın fikir dünyasına göz attığımızda, onlar din ile felsefeyi harmanlayıp nasları felsefe ile yorumlamış, zâhirî anlamları bâtinî anlamların birer simge ve örneği olarak ele almışlardır. Onlar, dinin cehalet ile kirletildiğini, sapkın düşüncelerle iç içe geçtiğini ve felsefe haricinde onu arındırmanın bir yolu olmadığını, çünkü felsefenin itikada dair hikmetleri ve içtihatla ilgili meseleleri de kuşattığını, bundan dolayı Yunan Felsefesi ile Arap dininin uzlaşmasıyla kemalin meydana geleceğini öne sürmektedirler (Kaya, 2003, s. 212; Taş, 2012,

s. 19). Bununla birlikte İhvân, kısmen mistik bir yaklaşımla, üyelerini (kardeşleri) dünyadaki madde denizinin dalgalarından kurtarmaya çalışmakta melekût âlemini seyre, ruhunu bütün manevi kirlere arındırarak Hz. Peygamber gibi miraca yükselmeye davet etmektedir (Risâleler, C. 4, s. 21-22). Onlar, gözleri ulvi âlemde, semavi mülke, meleklerin mertebelerine taliplerdir (Risâleler, C. 4, s. 130). Bu açıdan İhvân'ın felsefe anlayışı ahlâkî ve mistik bir nitelik de barındırmaktadır (Uysal, 2002, s. 94).

Kısaca söylemek gerekir ise İhvân, kendi düşünce sisteminde insanın mükemmel bir yapıya ulaşabilmesi için bilginin üretilmesine, kullanılmasına ve bunun paylaşılmasına büyük önem vermektedir.

4. İhvân-ı Safâ'da Bilgi Anlayışının Din Eğitime Etkisi

İhvân'ın düşünce yapısına göre her şeyin başı ilimleri sevmek, ortası insanın gücü ölçüsünde varlıkların hakikatini bilmek, sonu ise bu bilgiye uygun söz ve davranışlarda bulunmaktır (Risâleler, C. 1, s. 33). Bu yüzden *Risâlelerinde* çeşitli bilimlere, dikkat çekici hikmetlere, edebî inceliklerine ve anlamların hakikatlerine ilişkin 52 risâle kaleme aldıklarından bahsedip bunları da dört gruba ayırmışlardır. Bunlar sırası ile *Riyazî-Tâlimî Bilimler*, *Cismânî-Tabû Bilimler*, *Nefsânî-Aklî Bilimler* ve *Dinî-İlahî Bilimler*'dir. İhvân, *Risâlelerdeki* bu ilimlerin tam anlamıyla öğrenilip uygulanması halinde kişilerin bu sayede ebedi olarak "tam mutluluğa", bütün bereketlere ve sürekli nimetlere ulaşacağını söyler (Risâleler, C. 1, s. 30). Ancak *Risâlelerde* bu ilimlerin öğretiminin nasıl yapılacağı ile ilgili veya eğitim konusu hakkında başlıca bir bölümün ele alınmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte onların felsefesinde eğitim ve öğretimin büyük rol oynadığı, kaleme aldıkları *Risâlelerin* de didaktik bir nitelik taşıdığı görülmüştür (Baffioni, 2000, s. 433). Bu bağlamda bu çalışmada *Risâlelerin* geneli taranarak onların bilgi anlayışlarının; eğitim ve din eğitimi açısından eğitim programının geliştirilmesine, öğretmen-öğrenci rollerine, öğretim ilke, yöntem/tekniklerine etki edip etmediği araştırılmıştır. Son olarak ise bulgular Nesnelci ve Yapılandırmacı yaklaşımlar bağlamında değerlendirilmiştir.

4.1. İhvân-ı Safâ'da Bilgi Anlayışının Eğitim-Öğretim Programının Belirlenmesine etkisi

Risâlelerde İhvân'ın eğitimde/din eğitimi-öğretiminde uygulayacağı programını ve eğitimin/din eğitimi-öğretiminin amaçlarını belirlediği özel bir bölümü ele almadığı görülmüştür. Bununla birlikte günümüz şartlarında mevcut olan eğitim kurumlarına benzer yapıda bir kurumsallaşmanın olmamasından dolayı sistematik bir program anlayışlarının olmayacağı da düşünülebilir (Koç, 2020, s.112). Bundan dolayı İhvân'ın *Risâlelerin* farklı bölümlerinde yer alan bu konu ile ilgili düşünceleri bir araya getirilmeye çalışılmıştır.

İhvân, *Risâlelerin* başında "Risâlelerin Fihristi" adlı bir bölüme yer vermiş ve burada ele aldıkları konuları bölümler ve başlıklar altında kısaca açıklamıştır. Bu bölümün sonunda "ilim isteklilerinin, hikmeti, özgürlüğü ve kurtuluşu tercih edenlerin *Risâleleri*" muhatabın

anlayış ve bilgi düzeyine uygun, manevi anlamda beslenmesi, terbiyesi, sağlığı ve şifası için gerekli olan miktarda, hatta onun birtakım hakikatleri görmesine, hidayetine, adım adım güçlenmesine vesile olacak tarzda, Fihristte açıklanan düzende ele alması gerektiği” ifade edilmiştir (Risâleler, c.1, s.28-30). Aynı zamanda İhvân, bilimlerin sınıflaması konusu üzerinde önemle durmuş ve bu konuyu ayrı bir bölümde kaleme almıştır. İhvân’ın eğitim programı niteliğindeki bilimlerin sınıflamasına bakıldığında hem bilimlerin tanıtıldığı hem de bir ders hiyerarşisi yapıldığı söylenebilir. Programda önce okuma-yazma, dil, gramer, şiir, siyer, hesap, tarım ve üretim gibi pratik bilgiler, sonra temel dini ilimler yer alır, daha sonra da felsefî ilimlere geçilir (Risâleler, c.1, s. 181-185; Arfa, 2006, s.164; Aydın, 2007, s.47). Bu sıralama, İhvân’ın eğitim-öğretimi gelişigüzel vermediğini, aksine bireyin hazırbulunuşluğunu dikkate alarak belli bir plan dahilinde yaptığını göstermektedir.

Risâleler bağlamında İhvân’ın düşünce yapısına bakıldığında onların din ile felsefeyi harmanladığı görülmektedir. Bunun sebebi ise İhvân’a göre felsefî ve dinî ilimlerin tamamı hakkında düşünme gerekliliğidir. Bu yüzden onlar bu konuların anlatılacağı *Risâlelerin* oluşturulmasını zaruri görüp onları kaleme almışlardır. İhvân, felsefî ve dinî ilimlerin nihai amaçları itibarıyla aynı amaca götüren farklı yollar olduğundan bahsedip felsefî bilimlerin amacının insanın gücü ölçüsünde Allah’a benzeme çabası, dinî ilimlerin amacının ise nefsi arındırıp, ıslah edip, nefsin cehennemden kurtulmasını ve cennet nimetlerine kavuşmasını sağlamak olduğunu söyler. Bununla birlikte *Risâlelerde* yer alan diğer ilimlerin ise insanların felsefî ve dinî ilimlerin inceliklerini daha iyi anlamalarına, amaçlarını gerçekleştirmelerine, dünyevî hayatlarını bir düzene koymalarına yardımcı olacağını ifade eder (Risâleler, C.3, s. 35). Bunların aynı zamanda İhvân’ın düşüncesinde eğitimin ve din eğitiminin temel amaçlarını oluşturduğu söylenebilir. Nitekim onlara göre nefislerin tabipleri olarak gördükleri peygamberler, filozoflar ve bilge kişilerin gayesi, madde denizinde boğulan nefisleri kurtarmak ve bu âlemin bataklığından çıkartarak, ebedî âlemin nimetlerine ulaştırmaktır (Risâleler, C. 2, s. 111).

Öncelikli olarak İhvân’ın *Risâlelerde* eğitim ve din eğitimi için farklı uygulamalara gitmediğinin gözlemlendiği ifade edilmelidir. Bu bağlamdan hareketle onların kendilerine özgü inşa ettikleri bilgi anlayışlarının öğretmen ve öğrenciye bakışı ve din öğretiminde kullandıkları yöntem/teknikleri etkileyip etkilemediği araştırılmış ve bunlar Nesnelci ve Yapılandırmacı yaklaşımlar bağlamında değerlendirilmiştir.

4.2. İhvân-ı Safâ’da Bilgi Anlayışının Öğretmen ve Öğrenci Rollerini Açısından Etkisi

4.2.1. Öğretmen

İhvân, *Risâleler’de* Koç (2015, s. 297-298)’un da tespit ettiği üzere *muallim, müeddib, üstad, âlim, hâkim* kavramlarını birçok yerde eğitimci kavramı karşılığında kullanmaktadır. Ders vermeyi kendilerine meslek edinmiş olanlar için muallim, müeddib, üstad kullanılmakta iken âlim ve hâkime ise daha genel anlamlar yüklenmektedir. Daha çok dinî ilimlerde yetişmiş kişiler için âlim kullanılmıştır. Hâkim ise felsefe ve hikmette derinleşmiş bilginler için

kullanılmıştır ki bunlar da eğitim faaliyetlerinde önemli görevler üstlenmişlerdir (Risâleler, C. 1, s. 199; C. 2, s. 226; C. 3, s. 34, 36, 50, 384).

İhvân'a göre "İlim, herkesin zihninde (bilinebilir olan şeyin sureti) önce bilkuvve halindedir. Onu öğrendiği zaman o şey bilfiil olur. Zaten öğrenme; 'kuvveden fiile giden yol'dan; öğretme de; 'o yolda kılavuzluk etmek'ten başka bir şey değildir. Üstatlar (hocalar ve öğretmenler) kılavuzlardır. Onların verdiği eğitim de yol göstermedir. Öğrenme yol, öğretilen ise arzulanan ve delalet edilen şeydir. Çocukların nefisleri bilkuvve bilen, üstatların nefisleri bilfiil bilendir. Bilkuvve bilen her nefis için, kendisini bilkuvveden çıkaracak bilfiil bilen bir nefis gereklidir." (Risâleler, C. 1, s. 199). İhvân farklı yerlerde aynı şeylerden bahseder. Onlara göre başlangıçta her insanın bazı bilgileri bilmeye gücü yetmemektedir. Ancak insan nefisini arındırıp ilim ve edep yolculuğunda ilerlediği zaman bunları bilebilir. Bu nedenle her insanın öğreniminde, ahlâk sahibi olmasında, sözlerinde, inançlarında, amellerinde ve sanatlarında bir öğretmene, edibe ve üstada ihtiyacı vardır (Risâleler, C. 3, s. 384).

İhvân'a göre zihinlerin herhangi bir bilgiye, inanca ve görüşe sahip olmadan önceki durumu, üzerine hiçbir şey yazılmamış olan temiz bir sayfa gibidir. Ona gerçek ya da yanlış bir şey yazıldığında orası dolmuş olur. Dolayısıyla oraya başka bir şeyin yazılmasını engeller. Onu silmek ve ortadan kaldırmak zordur. Bunun için İhvân, insanlara zeki, sağlam tabiatlı, iyi huylu, zihni berrak, ilmi seven, hakkı araştıran ve mezheplerin herhangi birisinde taassup göstermeyen bir öğretmenin rastlamasını bir mutluluk vesilesi olarak görür (Risâleler, C. 4, s. 46). Burada İhvân, bir öğretileninde bulunması gereken öncelikli ahlâkî özellikleri sıralamış olup bununla birlikte onların taassuptan, peşin hükümlerden uzak olması gerektiğini söylemiştir.

İhvân'a göre insan, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olup, O'nun varlığına delalet eder, belirli bir süre süfli âlemde amel edip sonra da bu dünyadan göç ederek ulvî âlemin süsü olur. Bununla birlikte İhvân insanın, kendini yaratan Rabbini tanıması için öncelikle kendini tanıması gerektiğini söyler (Risâleler, C. 1, s. 20). Bu yüzden Allah insanlara her şeyin hakikatini öğreten, emir ve yasakları bildiren ve tüm insanlığın öğretmeni peygamberler gönderir (Risâleler, C. 3, s. 384). Bununla birlikte varlıkların sebeplerinin/illetlerinin kesin bilgisine ulaşmak, peygamberlerin teslim olmuş bir şekilde meleklerden aldıkları gibi, ancak peygamberlerden alınan bilgilerle mümkündür (Risâleler, C. 3, s. 30). Bununla birlikte İhvân, âlim ve bilgeleri peygamberlerin halifesi olarak görür. Onların, Peygamberlerin söyledikleri, yaptıkları ve insanlara din, ahiret yolu ve dünya düzeni ile ilgili öğrettikleri şeyler konusunda Peygamberlerin görevlerini devraldıklarını söyler (Risâleler, C. 3, s. 285). İhvân'ın bu düşüncesinin, sahip oldukları bilgi anlayışının din eğitimini nasıl etkilediği görülmektedir. Bu bağlamda onların vahiy aracılığıyla gelen bilgiyi öğretilmesi gereken zorunlu bilgi olarak gördükleri söylenebilir. Vahiy ile gelen bilginin zorunlu olarak öğretilmesi gerektiği anlayışı Nesnelci epistemolojinin "önceden belirlenmiş içeriğin öğrencilere öğretilmesi" anlayışı ile benzer özelliğe sahip olduğu düşünülebilir.

Sonuç olarak bakıldığında İhvân'ın bilgi anlayışı temelinde din eğitimi yaparken, öğretmenin düşünce, inanç ve uygulamalarıyla eğitimin merkezinde yer aldığı görülmüştür. Öğretmen, bilgileri öğretme noktasında öğrencilere rehberlik etmekle birlikte yapılacak eğitimin programını da hazırlamaktadır. Bu noktada İhvân'ın bu düşüncesinin davranışçı yaklaşımla benzerliği olduğu söylenebilir. Bununla birlikte öğretmenden sadece belli davranışlar yoluyla bilginin öğrenciye aktarılması istenmemiş, aksine öğrencide mevcut olan potansiyelin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir (Sheikh, 1982, s. 37). Diğer taraftan öğretmenlerden; mezhebî taassuptan ve peşin hükümlü olmaktan uzak durmalarını istedikleri görülmüştür. Buradan da aslında öğretmenin sadece öğrenciye bilgiye ulaşmada aracılık ettiği, zorlama bir bilgi yüklediği, İhvân'ın bilgiyi öğrencinin kendi kabiliyeti ve potansiyeli ölçüsünde yeniden yapılandığı bir öğretmenlik anlayışını benimsediği düşünülebilir. Bu bağlamda ise İhvân'ın öğretmen anlayışının Nesnelci yaklaşım kapsamında yer alan bilişsel kuramla da benzer bir düşünceye sahip olduğu söylenebilir.

4.2.2. Öğrenci

İhvân'ın insanı düalist bir anlayış içerisinde ruh ve bedenden oluşan bir varlık olarak ele aldığı ve *Risâlelerde* de onun biyolojik ve ruhî yapısını, ruhanî ve maddî âlemle ilişkisini açıklamaya çalıştığı söylenebilir (Risâleler, C. 4, s. 146). Onların bunu yapmalarındaki amaç ise insanın öncelikle kendini sonra kendisi dışındakileri bilmesini ve bunun neticesinde Rabbini bilmesini istemeleridir. Onlara göre insan doğumundan ölümüne kadar bilgi edinme çabası halinde olup sürekli öğrenci konumundadır. Bunun için İhvân'ın sık sık insanın nutfe halinden yetişkinliğe ve oradan da ihtiyarlığa doğru giden yaşamı hakkında bilgiler verdiği görülmektedir. Bu bilgiler insanın hem beden hem de ruhen gelişim safhalarını ve aynı zamanda bilgiye hangi yollarla ulaştığını göstermektedir. Onlara göre insan dünyaya geldikten sonra dört yaşın bitimine kadar herhangi bir bilgiye, inanca ve görüşe sahip değildir. Bu anlamda İhvân insan zihnini boş bir beyaz kâğıda benzetmektedir. Bu dönemde insan bilgiyi ilk olarak duyunun aktardığı deneyimle kazanmaktadır (Risâleler, C. 3 s. 157). Dört yaşından sonra öğrenme sürecine basit bilgilerle başlanmakta, zihin yeni bilgileri kaydetmekte, önceki deneyimlerle karşılaştırmakta, sınıflandırmakta, ayırmakta ya da birleştirmektedir. Bu dönemde çocuklar bilgileri babalarının ve annelerinin davranışlarını aynı şekilde öğrenciler öğretmenlerinin davranışlarını taklit ederek öğrenmektedir (Risâleler, C. 3, s. 89). On beş yaşından sonra duyulurların manalarını ayırt eden akledici güç gelir. Bu yaş aynı zamanda İhvân'ın derslerine katılabilme yaşıdır (Koç, 1999, s. 79). İhvân daha sonra "Otuz yaşında düşünülürlerin manalarını algılayan hikmet gücü gelir ve bilgileri aklî ve burhanîdir. Kırk yaşından sonra desteklenmiş melekî güç gelir. Elli yaşından sonra ahiret için hazırlanmış ve maddeden ayrı kanun/şeriat gücü gelir ve onu ömrün sonuna kadar başka bir şekilde yönetmeye başlar..." bilgilerini verir (Risâleler, C. 3 s. 157). Bu aşamaların sonunda insanın nihai gayeye ulaşabilmesi için sürekli öğrenci halinde kalıp kendisi için gerekli olan ilimleri öğrenmesi gerektiği söylenebilir.

İhvân, insanın ilim yolculuğu sırasında birtakım özelliklerinin olması gerektiğini düşünmektedir. Bunların arasında ilme ve öğrenmeye arzulu olma, dinleme, tefekkür etme, öğrendikleriyle amel etme, doğru olmayı can-ı gönülden arzulama, ilmin Allah'ın bir nimeti olduğunu sıkça ifade etme, yaptığı iyi şeylerden dolayı gururlanmayı terk etme, zihni taassuptan uzak tutma, ilim öğretime saygı ve Allah'a ve ahiret gününe inanma yer alır (Risâleler, C. 1, s. 237).

Sonuç olarak İhvân'ın kendi anlayışına göre insan yaşamını bölümlere ayırdığı ve insana dair bazı özelliklerden bahsettiği görülmektedir. Onlara göre insan doğduğunda zihni boş bir kağıt gibidir. Yani bilgi insanın dışında var olan duyuyla algılanan bir gerçeklik olarak kabul edilmektedir. Bu bilgilerin öğrenilmesi içinde anne-babaya ya da bir eğitimciye ihtiyaç vardır. İhvân'ın bu düşüncelerinin Nesnelci anlayışla benzerlik gösterdiği düşünülebilir. 15 yaşından sonra akledilir güç, 30 yaşından sonra hikmet gücü gelir ve bilgileri aklî ve burhanîdir. Burhân ise bilgilerin kıyas ve akla dayalı akıl yürütme ve çıkarımlar yoluyla elde edilmesidir. İhvân'a göre bu yaştan sonra insan kendi talebi doğrultusunda eğitim sırasında aktif olabilme ve bilgileri aklını kullanarak kendisi inşa edebilme seviyesine gelmektedir. Ayrıca insanın asıl amacı kendini bilmesi ve gücü ölçüsünde de Rabbini bilmesi, O'na benzemesidir (Filiz, 2002, s. 72; Taylan, 2013, s. 83). Bir insanın kendini tanıyabilmesi için başta kendisinin ve çevresinin bilgisine sahip olması ve bu bilgileri içselleştirmesi gerekir. Bu da insanı aldığı bilgiyi sadece taşıyan edilgen bir yapıdan çıkartıp onu bilgiyi kullanan etkin bir yapıya sokar. Ayrıca öğrenciden taassuptan uzak durması istenmektedir. Bu ifadeden de onların, öğrenciden körü körüne kendine verilen bilgilere bağlanmamasını, sahip olduğu bilgileri sorgulamasını istediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda İhvân'ın algısındaki öğrencinin edilgen bir yapıya değil, Yapılandırmacı yaklaşımdaki gibi etkin bir yapıya sahip olduğu düşünülebilir. Son tahlilde, İhvân'ın öğrenci anlayışında hem Nesnelci hem de Yapılandırmacı anlayışa benzer vurguların bulunduğu, bununla birlikte Nesnelci yaklaşımı çağrıştıran tutumların daha ağır bastığı söylenebilir.

4.3. İhvân-ı Safâ'da Bilgi Anlayışının Eğitimde Kullanılan İlke ve Yöntemlere Etkisi

Öğretim sürecinde, karar ve eylemlerin tutarlı şekilde değerlendirilmesine olanak tanıyan ve her türlü tartışmanın dışında sayılan, ana kural anlamına gelen (Güven, 2014, s. 11) kimi ilkelerden yararlanılır. Bu ilkeler, öğrencileri öğretim yoluyla belli eğitim amaçlarına ulaştırmada öğretmenlere rehberlik eder. Bu ilkelerden başlıcaları; *bireye görelilik*, *hayatilik* (*yaşamsallık*), *somuttan soyuta*, *bilinenden bilinmeyene*, *kolaydan zora*, *yaparak yaşayarak öğrenme* (*iş/aktivite*), *açıklık* (*ayanilik*), *ekonomiklik*, *yakından uzağa ve aktüalite* (*güncellik*) şeklinde sıralanabilir. Eğitim-öğretimde yöntem ise "Bir dersin hedeflerine ulaşmak için izlenen yoldur. Diğer bir ifade ile içeriğin (konuların) nasıl öğretileceği ile ilgili genel düzenlemeleri aktarma yoludur" şeklinde tanımlanabilir (Öcal, 1990, s. 227).

İhvân'ın *Risâleler*'ine bakıldığında, eğitim ve öğretimde birtakım ilke ve yöntemlerden yararlandıkları görülmektedir. Bu kısımda, öncelikle İhvân'ın eğitim-öğretimde yöntemleri

uygularken esas aldığı temel ilkeler belirlenmeye çalışılacak, daha sonra eğitim-öğretimde kullandıkları yöntemler ortaya konulacaktır. Bu konuda onların eğitim ve din eğitimi için ayrı uygulamalar yapmadığı söylenebilir. Diğer taraftan bu alanda İhvân'ın *Risâleleri*'ni referans alınarak ortaya konan Koç'un *İhvan-ı Safa'nın Eğitim Felsefesi* (1999) isimli eseri bizim için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Çalışmamızın merkezinde de aynı eser (*Risâleler*) olduğu için ilke ve yöntemler konusunda Koç'la (1999) benzer tespitler ortaya çıkmış, bu bağlamda Koç'un tespitlerinden de istifade edilmiştir. Benzer tespitlerin ortaya çıkış sebebi ise her iki araştırmanın temel kaynağının da *Risâleler* olması, *Risâlelerin* ise monolog bir tarzda yazılmasıdır. Monolog kavramıyla risâle yazarının veya yazarlarının öğrenciye hitap eder şekilde konuşmasını ancak öğrenciye ve ders ortamına dair herhangi bir bilgiye sahip olmayışımızı kastediyoruz. Nitekim elimizdeki *Risâleler*'de onların ders işlerken yaptıkları uygulamaları anlatan ayrıntılı bilgilere de rastlanmamaktadır.

4.3.1. İlkeler

İhvân'ın *Risâleleri*'ni kaleme alırken ve onları insanlara aktarırken kendi bilgi anlayışları çerçevesinde birtakım ilkeler benimseyip uyguladıkları söylenebilir. Bu da onların eğitim-öğretim yöntemlerini uygularken esas aldığı ilkeler olarak değerlendirilebilir. Bu ilkeler *Risâleler* içinde geçen İhvân'ın kendi ifadelerinden yararlanılarak tespit edilmiştir.

Risâleler incelendiğinde İhvân'ın öncelikli olarak "öğrencinin bulunduğu düzeye uygun" ders vermeye büyük önem verdiği görülmektedir. Çünkü çocukluk çağında verilmesi gereken eğitimle gençlik veya yetişkinlik çağlarında verilmesi gereken eğitim değişmektedir. Bununla birlikte onlar *Risâleler*'deki bilgilerin de muhatabın anlayış ve bilgi düzeyine uygun, gerekli miktarda ve fihristte olan sıralama ile verilmesini gerekli görmektedir (*Risâleler*, C. 1, s. 30).

İhvân, *bireye göre* eğitim verilmesine de vurgu yapmaktadır. Onlara göre insanların biçim ve suretleri farklı olduğu gibi ahlâkları, huyları, işleri, zanaatları ve düşünce yapıları da birbirlerinden farklıdır (*Risâleler*, C. 3, s. 329). Bunun için öğrencilere ihtiyaçları olan temel bilgiler verildikten sonra, onlar öğrenmeyi arzu ettikleri ilimlere veya sanatlara (meslek) yönlendirilmelidir (*Risâleler*, C. 3, s. 424).

İhvân'ın benimsediği prensipler arasında özellikle ders yaparken öğrencilerin daha iyi anlayacağı şekilde bir dil ve üslup kullanılması gerektiği yer almaktadır. Onlar, öğretmen ve öğrenci arasında sağlıklı bir iletişim olması ve eğitimin tam anlamıyla gerçekleşmesi için, konuşulurken kullanılan ifadelerin önemine vurgu yapar. Peygamberlerden örnek vererek onların her topluluğa içinde buldukları şartlara göre, nefislerinde tasavvur edebilecekleri ve akıllarının erdiği kadar, anlayacakları şekilde konuşmalarının onların mucizelerinden ve üstünlüğünden olduğunu söyler (*Risâleler*, C. 3, s. 127).

Risâleler incelendiğinde İhvân'ın yeni bir konuya başlamadan önce öğrenilmiş olan eski bilgileri hatırlattığı, anlatacağı konuyla eski bilgiler arasında bağlantılar kurduğu görülür. Bazen başka konulara da atıfta bulunur. Ayrıca derse başlamadan önce, dersin konusundan

ve amaçlarından bahseder (Koç, 1999, s. 203). İhvân, bir prensip olarak bu hususu bütün risâlelerin giriş kısmında uygulamaktadır. Bu hususa *Risâleler*den şöyle bir örnek verilebilir:

“Ey kardeş! Allah seni ve bizi katından bir ruhla (mutlulukla) desteklesin! Bil ki, sayısal oranlar konusunu tamamladık. Onların mahiyetini, kaç çeşit olduğunu, türlerini anlattık. Bunların kuvveden fiile nasıl açığa çıkarılacağını belirttik. Orada konunun tamamen doğal cisimler olduğunu, onlardan sanat eseri olarak üretilen şeylerin de hepsinin ‘cisimsel cevherler’ olduğunu ve bunların hepsinin amacının, dünya hayatında geçim için gerekli olan ‘dünyanın mamur hale getirilmesi’ olduğunu açıkladık. Bu risâlede ise bilimsel sanatları zikretmek istiyoruz ki, burada konu, öğrencilerin nefislerinden ibaret olan ruhanî cevherlerdir. Onların öğrencilerdeki etkilerinin de -Mantık Risâlesi’nde (Risâletü’l-Mantık) anlattığımız gibi- tamamının ruhani olduğunu, keza bilimlerin mahiyetini, çeşitlerini ve türlerini açıklayacağız. Ayrıca nefiste potansiyel olarak (kuvve halinde) bulunan bilgilerin, bilfiil hale nasıl çıktığını anlatacağız. Ki bu bilgilerin fiile çıkması, eğitim-öğretimde amaçlanan en son hedeftir. O hedef ise, nefislerin cevherlerinin iyileştirilmesi, ahlâkının olgunlaştırılması ve bu nefislerin, canlıların yurdu olan ahiret yurdunda sürekli kalabilmesi için tamamlanıp yetkinleştirilmesidir. Onlar keşke bunu bilselerdi. Dünyada ebedî kalmayı arzulayanlar, ahiretten gaflette olanlardır.” (Risâleler, C. 1, s. 175)

İhvân’ın yapmış olduğu bu uygulama ile öğrencinin öğrendiği konuyu hatırlayıp içselleştirmesini ve yeni öğreneceği konu ile bir bağ kurmasını hedeflediği ve derse başlamadan önce öğrenciye öğreneceği dersten bahsederek hem zihinlerinde derse dair bir fikir oluşturmayı hem de derse karşı ilgiyi artırmayı hedeflediği söylenebilir.

İhvân’ın öğretim yaparken, somuttan soyuta, duyularla algılananlardan duyuyuüstü kavrananlara, kolaydan zora, basitten karmaşığa, bilinenden bilinmeyene, yakından uzağa kademeli şekilde ilerlediği görülmektedir. Bu konu hakkında İhvân’ın bilimler sınıflamasına bakıldığında bu prensibe uygun bir ders hiyerarşisi olduğu söylenebilir. Sınıflamada önce okuma-yazma, dil, gramer, şiir, siyer, hesap, tarım ve üretim gibi pratik bilgiler, sonra temel dini ilimler yer alır, daha sonra da felsefi ilimlere geçilir (Risâleler, C.1, s. 181). *Risâleler*’de bu şekilde bir uygulamanın sebebi şu şekilde ifade edilir: “Âlimler ilimlerin üç mertebe olduğunu söyler. Bunlardan birincisi matematik, ikincisi tabiiyyat ve üçüncüsü ilahiyat/metafiziktir. İşe matematik öğrenimiyle başlayan ve onu gereği gibi pekiştiren kimsenin tabii ilimleri öğrenmesi kolay olur. Tabii ilimleri gerektiği gibi öğrenen kimsenin metafizik öğrenmesi kolay olur. Nefsini güzelleştirmek isteyen bu yolla başlar ve bu da insanı duyularla algılanandan, akılla idrak edilene, cismanî ve maddî olandan, ruhanî ve manevî olana, basitten mürekkebe götürür” (Risâleler, C. 4, s. 14, 94). Bu prensiplerin, İhvân’ın eğitim ile ilgili düşüncelerinin temelini oluşturduğu ve her dersin işlenişinde ayrıca uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir (bkz. Baffioni, 2000, s. 429; Arfa, 2006, s. 162; Koç, 1999, s. 203).

Sonuç olarak İhvân’ın eğitim konusunda kendi düşünce ve bilgi anlayışına göre bazı

ilkeler belirlediği ve eğitimi verirken, *Risâleleri* yazarken bu ilkelere göre hareket ettiği görülmektedir. Bu ilkeler incelendiğinde öğretmeden daha çok öğrenmenin ön planda olduğu ve eğitimin merkezinde insanın yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamdan hareketle genel anlamda Yapılandırmacı yaklaşımla benzerlikler olduğu ifade edilebilir. Buna karşın dersin başında önceki konuların hatırlatılması ve eski bilgiler ile yeni öğrenilecek bilgiler arasında bağlantılar kurulması onların Yapılandırmacı yaklaşımla farklılaştığı noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Yapılandırmacı yaklaşımda bilgi öğrenciye hazır verilmeyip eğitim süreci içinde bilgiyi öğrencinin kendisinin inşa etmesi beklenmektedir. Ayrıca eski ve yeni bilgilerle bağlantıları kuracak olan yine öğrencinin kendisidir. Bu da eğitim süreci içerisinde öğrencinin sürekli aktif olması gerektiği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. İhvân'ın bu tür uygulamalarının Nesnelci düşünce yapısında yer alan bilişsel yaklaşımdaki anlamlı öğrenmeyi çağrıştırdığı düşünülebilir.

4.3.2. Öğretim Yöntemleri

Risâleler incelendiğinde İhvân'ın eğitim yaparken birtakım yöntemler kullandığı görülmektedir. Bu noktada Koç'un çalışmasında yer verdiği ve bu çalışmada da tespit edilmiş olan *anlatma (takrir), tartışma, soru-cevap, gözlem ve tefekkür, araştırma* yöntemleri ön plana çıkmaktadır. Burada bu yöntemlerden kısaca bahsedilip İhvân'ın bilgi anlayışının din eğitiminde kullandıkları yöntemlere olan etkisi Nesnelci ve Yapılandırmacı bağlamında değerlendirilecektir.

İhvân'ın en sık kullandığı yöntem olarak dersin öğretmen ya da onun yerinde olan birisi tarafından belli bir sıra ve düzen içerisinde öğrencilere sunulması esasına dayanan *anlatma (takrir)* gelir. İhvân'ın bilgileri genellikle anlatma yolu ile aktardığı söylenebilir. Ancak bu anlatımı yaparken içeriğin daha iyi anlaşılması veya konuya dikkat çekmek için farklı yöntemlere yer verdiği görülmektedir. Onlar *Risâlelerin* bir yerinde âlimlerin özelliklerini şu şekilde anlatırlar: "...dünyada zahidçe bir hayat yaşamak ve birtakım darb-ı meseller, belagatlı bir anlatım, güzel öğütler ve üstün hikmet ile, ayrıca hatırlatma, müjdeleme ve uyarı, hiçbir tereddüt ve şüpheyeye yer bırakmayan yakîni, derin bilgi ve anlayış ile insanları ahirete teşvik etmektir." (*Risâleler*, C. 1, s. 257). *Risâlelere* bakıldığında kendilerinin de bu şekilde bir ders anlatım şeklini benimseyip konuyu anlatırken örnek ve nasihat verme, hikaye anlatma, teşvik edip sakındırma, ikna etme vb. gibi yöntemler kullandığı görülmektedir.

İhvân'ın ders anlatımı sırasında en çok nasihat verme yöntemini kullandığı söylenebilir. Onlara göre dinin özünde bu vardır. *Risâleler*'de bununla ilgili olarak ayetlerle örneklendirilen şöyle bir ifade yer alır:

"Bütün doktorların amacı, hastayı sağlığına kavuşturmak, sağlıklı insanların sağlığını korumak, hastalıkları tedavi etmektir. Peygamberlerin ve dini kanun yapıcı bütün hakim ve filozofların da amacı budur. Onlar da 'gönül doktorları'dır. Amaçları; madde denizine dalmış insanları kurtarmak, onları oluş ve bozuluş âleminin cehenneminden çıkarıp, aziz ve celil olan Allah'ın şu ayetlerde buyurduğu gibi, ona başlangıç ve sonuna ilişkin unuttuğu şeyleri

hatırlatmak suretiyle cennete; felekler âlemine ve göklerin genişliğine ulaştırmaktır: 'Andolsun biz Kur'anı, öğüt almak için kolaylaştırdık' (Kamer, 54/40) 'Sen yine de öğüt ver (hatırlat). Çünkü öğüt müminlere fayda verir' (Zariyat, 51/55) 'Belki düşünüp öğüt alırsınız' (Nur, 24/1)" (Risâleler, C. 2, s. 111).

Buradan anlaşılacağı üzere peygamberlerin ve dini kanun yapıcı bütün hâkim ve filozofların asıl amaçlarının insanlara güzel nasihatlerde bulunmak olduğu söylenebilir. *Risâleler*'de bu yöntemin etkileyici bir anlatımla, hikâyelerde, misal ve benzetmelerde, nükte ve kıssalarda uygulandığı görülmektedir. İhvân aynı zamanda nasihat verirken emir ve yasakların yerine getirilmesi için birtakım *teşvik ve sakındırmalarda* da bulunur. İhvân'a göre eğitimcilerin en iyisi, insanlara güzel bir şekilde nasihat eden, onları Allah'a davet edendir. O'nun rızasına kavuşma yollarını gösteren ve gazabından sakındırıp, rahmetinden ümidini kestirmeyerek, O'nun fazlını, ihsanını ve rahmetini ortaya koyan kimselerdir (Risâleler, C. 3, s. 16).

İhvân, bir konuyu anlatmadan önce veya anlatırken genellikle bir hikâyeye yer verir ve onunla konu arasında bağlantılar kurarak muhatabına öğrenmesini istediği şeyi nasihatle verir. *Risâlelerin* birçok yerinde de konu anlatıldıktan sonra "hikâye" diye ayrı bir başlık yer alır ve konu ile alakalı hikâye anlatılır. Bunların bazıları insanlara ait olaylar olarak anlatılır. Bir örnek şöyledir:

"Örnek olsun diye anlatıldığına göre Hint ülkesinde biri kör, diğeri kötürüm iki adam vardı. Yolda arkadaş oldular... Ey Kardeşim! Bil ki, bu kıssanın yorumu şu şekildedir: Hintli bilgiler bu kıssayı anlattıkları zaman nefsi kötürüme benzettiler. Çünkü o, ancak cismani bir alet ile saldırır. Bu aletle itaat ve itaatsizliğe imkân bulur. Cesedi köre benzettiler. Zira o, nefsin yönelttiği şeye boyun eğer ve onun emrettiği şeyleri yerine getirir. Bahçeyi dünya yurduna, meyveyi de dünyadaki şehvetlerin iyi olanlarına benzettiler. Bahçe sahibi Yüce Allah'tır. Bekçiyi iyilikleri gösteren, adalet ve iyilikte bulunmayı emreden, çirkinlikleri, kötülüğü ve düşmanlığı yasaklayan akla benzettiler. O, nefse nasihat eder; ona hem dünyada hem de ahirette sulh ve selamete ulaştıracak şeyleri ve gerekli olanları almayı gösterir." (Risâleler, C. 3 s. 132).

Hikâyelerden bazıları ise fabl şeklinde yer almaktadır. İhvân bunlardan şu şekilde bahseder; "Bunu öğütlerin en önemlisi, hitabın en açığı, hikâyelerin en ilginç, işitilenlerin en zarifi, yararların en yenisi, fikirlerin en derini ve düşüncenin en güzeli olması için hayvanların diliyle anlattık." (Risâleler, C. 2, s. 142). Burada İhvân'ın öğüt vermeye başlamadan önce bir hikâyeye başvurduğu, daha sonra hikâyede geçen kişileri veya olayları temsil vasıtasıyla mevcut konuya bağladığı ve bu konuyla benzetme yoluyla ilişkiler kurduğu görülmektedir. Bu durum öğrencinin algısını bir noktaya odakladığı ve duygularını harekete geçirdiği gibi, öğrenciyi düşünmeye de teşvik etmek etmektedir.

İhvân'ın kullandığı bir başka yöntem ikna olup bununla muhatabını aklî ve naklî delillerle tatmine ulaştırmaya çalıştığı söylenebilir. Bu yöntemle ilgili şu ifadeler yer alır.

“Orada bazı hakikatler ifade edilir; anlamları yakini-teknik kanıtlar, gerçek felsefî deliller, bilimsel açıklamalar, akli kanıtlar, mantıksal hükümler, kıyasa dayanan deliller, özünü kimsenin kavrayamayacağı ve hakikatlerini kuşatamayacağı ikna edici yollarla arı-duru, derinlemesine, özet, ama doyurucu bir tarzda açıklanır.” Bununla birlikte konuyu anlatırken “Söylediğimiz şeyin doğruluğuna delil şudur ...” şeklinde bir girişle, konu ile alakalı bir olaya, hikâyeye, Kur’an’dan ayetlere, hadislere ve büyük insanların başlarından geçen gerçek olaylara yer verir ve muhatabını etkilemeye çalışır.

İhvân’ın eğitim yaparken kullanmış olduğu anlatma yöntemi incelendiğinde onların önceden var olan bilgiyi muhataba aktarmayı ön planda tuttıkları görülmektedir. Ancak anlatım yaparken farklı yöntemler kullanarak onların öğrenmeyi anlamlı hale getirmeye, konunun özünü düşündürerek vermeye ve öğrencinin dikkatini konuya çekmeye çalıştığı söylenebilir. Bu bağlamda onların Nesnelci yaklaşım olarak değerlendirilen bilişsel yaklaşım ile benzer bir düşünce yapısına sahip olduğu söylenebilir.

İhvân’ın sıklıkla kullandığı görülen diğer bir yöntem ise *tartışma*dır. *Risâleler*’den anlaşıldığına göre, İhvân üyelerinin belli vakitlerde toplandıkları, ilimlerini müzakere ettikleri ve sırları hakkında konuştukları, başkalarının girmedığı, sadece kendilerine ait bir meclisleri bulunmaktadır (Risâleler, C. 4, s. 39). Bu meclislerde *Risâleler*, yetişkin üstatlar tarafından okutulur, anlaşılmayan konular izah edilir ve bunlar hakkında müzakere ve tartışma yapılarak neticeye ulaşılmaya çalışılır (Koç, 1999, s. 188). Onlara göre bilimsel konulara kafa yorup araştırma yapmak, ders verip konuları karşılıklı müzakere etmek, bilimlerde uzmanlığı, derinlik ve yetkinliği arttırır (Risâleler, C. 1, s. 209). İhvân ilim yolunda olmanın faziletlerinin anlatıldığı bölümde ilmi, kulu Rabbine yaklaştıran en önemli şey olarak görür. Ayrıca dinin farz ve hükümlerinden hiçbirinin bir kul için ilimden ve onun peşinden koşup, onu öğretmek kadar gerekli, faziletli, üstün, değerli ve yararlı bir şey olmadığını söyler. Bunu da peygamberimizin bir hadisi ile destekleyip ilim müzakeresini namaza denk kabul eder (Risâleler, C. 1, s. 237). *Risâleler*’in farklı yerlerinde bazen âlimlerin bir mecliste bir konu üzerine yapmış olduğu tartışmalara bazen de bir hikâyeye içinde hayvanların insanlarla yapmış olduğu tartışmalara yer verilir (Risâleler, C. 2, s. 155-257).

İhvân’ın bu yöntemle öğrencilerin aktif şekilde derse katılımlarını sağlamayı, anlamadan körü körüne öğrenme yerine delillerle kavrayarak öğrenmeyi, muhakeme, dikkat ve derin düşünme yeteneklerini geliştirmeyi, konuşma ve dinleme adabı kazandırmayı ve bilgilerin yerinde kullanılmasını öğretmeyi amaçladığı söylenebilir. Bu bağlamda onların bu anlayışının Yapılandırmacı yaklaşıma benzer bir yapıya sahip olduğu düşünülebilir.

Risâleler incelendiğinde İhvân’ın konuları anlatırken *soru-cevap yöntemine* çokça yer verdiği görülmektedir. Özellikle konu başlarında konu ile ilgili sorular yer almakta ve ardından onların cevapları verilmektedir. Genellikle de “Şayet birisi Havayı bu yüce meziyete ve hafif harekete sevk eden illet nedir? derse biz de deriz ki: Hakkında soru sormayı gerektiren bir konuyu sordun. Zira bu sorunun pek çok faydası vardır...” şeklinde gerçekleşmektedir

(Risâleler, C. 3, s. 110, 240, 278, 293; C. 4, s. 93, 262). Bazı bölümlerde konu sorular üzerinden anlatılmaktadır. Buna “ ‘insanın tanımı nedir’ (sorusuna cevaben) ‘düşünen (natık), ölümlü canlıdır’ denir. ‘Canlının tanımı nedir’ denildiğinde ‘hareketli, duyumsayan bir cisimdir’ denir. ‘Cismin tanımı nedir’...” örnek verilebilir (Risâleler, C. 1, s. 309). Bazen de anlatılan hikâye soru-cevap şeklinde geçmektedir (Risâleler, C. 3, s. 255). Amacın zihni uyarmak, düşünceyi ve dikkati belli bir noktada yoğunlaştırmak ve merak ve ilgi uyandırarak, konunun takip edilmesini teşvik etmek olduğu düşünülebilir. İhvân’ın kullandığı soru-cevap yönteminde soruyu genellikle öğretmen sormakla beraber, öğrencinin de sorular sorması istenmektedir. Onlar, iyi bir eğitimcinin, kendisine bir şey sorulduğunda, ne eksik ne de fazla olmayacak şekilde sorunun cevabını delilleriyle ortaya koymasına gerektiğini ifade etmiştir. Zira onlara göre, öğrenci öğretmene tabidir, talim ve terbiyeye ihtiyacı vardır. Soruyu öğrenci güzel bir şekilde sorar, kendisine verilecek cevabı dikkatlice dinler, hakikatini araştırır, sonra da manaları kavramaya çalışır (Risâleler, C. 3, s. 284). İhvân’ın bu konuya bakışı bağlamında onların Nesnelci yaklaşımla benzer düşüncelere sahip olduğu söylenebilir.

İhvân, öğrenmeyi daha anlamlı hale getirmek için *Risâlelerin* çoğu yerinde gözlem ve tefekkür yönteminin uygulanmasının gerektiğini ifade eder. Onlara göre dünyadaki varlıklara dair ilimlerin hepsinin incelenmesi gerekir (Risâleler, C. 1, s. 33). Çünkü bu ilimler sayesinde insan dış dünyayı tanır, eşya ve olaylar üzerinde düşünür ve onlardan ibretler alır. Bunula birlikte onlar mütefekkirlerin yerlerin ve göklerin hükümranlığı hakkında düşünmelerinin kolaylaşması için *Risâlelerde* birçok tabii ilme yer verdiklerini belirtirler (Risâleler, C. 1, s. 114). Böylece insan gözlem ve tefekkür sayesinde bilinenden ve görünenden hareketle bilinmeyen ve görünmeyen bilgisine ulaşacaktır. Onlar “duyulurlar üzerinde daha fazla düşünen, varlıkların hallerine daha dikkatli bakan, gizli olanları daha iyi araştıran, dünyevi işlere dair tecrübeleri daha fazla olan ve insanları daha iyi gözlemleyen herkes, insanoğlu içerisinde akıl bakımından en üstün ve çağdaşları arasında da ilim bakımından en ilerde olanlardır.” ifadelerine yer vererek gözlem ve tefekkür yapmanın üstünlük sebebi olduğunu söyler. (Risâleler, C. 3, s. 345). Ayrıca *Risâleler’de* düşünme ile ilgili şu bilgilere de yer verilmektedir: “Nefs duyular aracılığıyla duyulurlara ait işleri, tefekkür ve düşünme yoluyla da akledilirlere ait işleri hakkıyla yerine getirdiği zaman, oluş ve bozulmuş gibi bu âlemin işlerinin hakikatini bilir.” (Risâleler, C. 3, s. 47). Bu şekilde tefekkürün önemi vurgulanırken bazı bilgilere ancak onun sayesinde ulaşılabileceği ifade edilmektedir. Burada İhvân’ın gözlem ve tefekkür yoluyla bilginin bireyin kendisi tarafından keşfedilmesini ve bilgiyi yine kendisinin inşa etmesini istediği söylenebilir. Böylece üst düzey düşünme sayesinde bilgi öznel hale gelecektir. Bu bağlamda onların Yapılandırmacı yaklaşımla benzer düşüncelere sahip olduğu söylenebilir.

İhvân’ın önemle üzerinde durduğu yöntemlerden biri de araştırmadır. İhvân, kendi aralarındaki yaptıkları derslerin amacının *Risâleler’de* yer alan konular üzerine düşünüp, tartışıp, onlar hakkında araştırmalar yapılması olduğunu ifade eder (Risâleler, C. 4, s. 39). Bütün ilimleri düşünmenin, tümüyle araştırmanın, dış ve iç kısımlarının bilgisini kavramanın

amacının ise “ismi yüce Allah’ı birlemek ve bilgisini bilmeyen cahillerin ve sevgisinden ve yarattığı kulların ve icat ettiği sanatların bilgisinden uzak olan kimselerin nispet ettikleri şeylerden tenzih etmek” olduğu söylenir (Risâleler, C. 4, s. 276). Onlara göre öğrencinin her sanatın başlangıcında taklit yoluyla bilmeden önce onun esaslarını araştırıp keşfederek uzmanlaşması gerekir. Ayrıca aynı şekilde peygamberlerin kitaplarını ve içlerindeki ilimleri kabul edenlerin de araştırma olmaksızın sadece dil ile ikrar edip taklit yapmalarını gerektiğini söyler (Risâleler, C. 3, s. 74). İhvân, hakiki imanı kalplerin kesin olanı, dil ile ikrar edilen şeyleri araştırmak suretiyle gizlemesi olarak tanımlar. Ona ulaşmanın yolu ise ancak düşünme, değerlendirme yapıp şartlarının ve gerçeğin gereklerinin yerine getirilmesi ile olur (Risâleler, C. 4, s. 61). İhvân’ın bilgi elde etme konusunda araştırma yöntemine önem verdiği görülmektedir. Bu yöntemle öğrenci eğitim sürecinde aktif olacaktır. Ayrıca üst düzey düşünme, analiz, sentez ve değerlendirmeler yapacaktır. Araştırmanın sonunda bilgiyi kendisi inşa edecektir. Onların bu düşüncesinin Yapılandırmacı yaklaşımla benzer olduğu söylenebilir.

Yukarıda İhvân’ın eğitim yaparken uyguladığı bazı yöntemler ele alınmıştır. Onlara göre bunlar uygulanırken en temele alınması gereken husus insanın yaratılış özelliklerine dikkat edip bilgilerin aşamalı bir şekilde verilmesidir (Koç, 1999, s. 185; Baffioni, 2000, s. 429; de Callataÿ, 2008, s. 59). Bu durum şöyle dile getirilmektedir: “Şefkatli bir baba ve öğrencisinin öğrenmesi konusunda çok istekli olan öğretmen, faydalı gördüğü her şeyi öğrencisinin bir defada öğrenmesini ister, fakat öğrencinin nefsi bütün bunları ancak aşamalı (tedrici) bir şekilde öğrenebilir.” (Risâleler, C. 3, s. 116). İhvân’ın hem bilimleri sınıflamasında hem de *Risâlelerde* kaleme aldıkları ilimlerin sıralamasında tedrici bir yol izledikleri söylenebilir. Bununla birlikte onlar bu yöntemin Allah tarafından, onun lütuf ve rahmetinin eseri olarak kullanıldığını ifade ederler. İlk olarak kâinatın aşama aşama en olgun ve en mükemmel hale doğru geçtiğini (Risâleler, C. 2 s.297) ve sonra dünyadaki varlıkların da anlamlı bir sıraya göre yaratıldığını söyler (Risâleler, C. 1, s. 9). Daha sonra ise Allah’ın ilim konusunda da bunu uyguladığını şu ifadelerle anlatırlar:

“Filozoflar, bilginin, nefsin bilinenlerin resimlerini zatında tasavvur etmesi olduğunu söylerler. Bilgi böyle olunca nefis, işitme yoluyla gelen haberi hakikatiyle tasavvur etmez. O zaman bu, bilgi değil, iman, ikrar ve tasdik olur. Bundan dolayı peygamberler ümmetlerini önce imana davet etmişler, sonra açıklamayı müteakip tasdik etmelerini istemişler, daha sonra da gerçek bilgileri aramaya teşvik etmişlerdir. Allah, kullarının ilahi bilgileri ve Rabbânî hikmeti bir anda kabul etmekten aciz olduklarını ve ancak tedrici olarak alabileceklerini bildiği için önce insanların fitratında, bunları kabule ve yerine getirmeye imkân sağlayacak potansiyel bir güç yaratmış, sonra bu potansiyelin aktif hale gelmesini istemiştir. Önce yapılacak şeylerin bilgisini vermiş, bilgi noktasında kemale erince de (iman), bu bilgilerin aksiyona dönüşmesini istemiştir.” (Risâleler, C. 4, s. 57).

İhvân tedricilik yöntemini kullanarak verilen bilginin öğrenci tarafından düşünülmesini ve anlaşılmasını, bilgiler arasında ilişkiler kurmak suretiyle bütüncül bir bakış açısı elde

edilmesini, teorik olarak sunulan bilginin pratik hale getirilebilme imkânı bulmasını, sıkılma ve dikkat dağınıklığı yaşamaksızın sonraki süreçte verilecek bilgiler için ilgi ve motivasyon düzeyinin istenen düzeyde tutulmasını amaçladığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

İslâm dünyası, X. yüzyılda siyasal karışıklık ve dağınıklar yaşamasına rağmen yine de zamanın en önemli güçleri arasında yer almaktadır. Bu coğrafyada, bu zaman diliminde varlığını devam ettiren el-Ezher (m. 972) ve sonraları ona alternatif olarak kurulan Nizamiye Medreseleri (m. 1066) gibi nitelikli “resmi” eğitim-öğretim kurumlarının yanında bizzat devletin sorumluluğu ve kontrolü altında olmayan topluluklar da bulunmaktadır. İhvân-ı Safâ da bu topluluklardan biridir. İhvân-ı Safâ, düşüncelerini, dinî ve felsefî ilimler alanında yazdıkları toplam elli iki risâleden oluşan *İhvân-ı Safâ Risâleleri*’nde dile getirmiştir. Bu risâlelerin, yazarlarının kendi anlayışları çerçevesinde kaleme alınmış bir eğitim-öğretim programı niteliği taşıdığı söylenebilir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde onların devlete bağlı örgün eğitim içinde yer almadıkları, bundan daha ziyade kendi içinde bütünlüğü olan özgün bir eğitim anlayışı ile yaygın eğitim yaptıkları görülmektedir.

Din ve ahlâk bağlamında birtakım kaygıları dile getiren İhvân, taassubu, düşünce ve mezhep kavgalarını bertaraf etmeyi, kardeşlik ve dayanışma düşüncesini kazandırmayı, onların nazarında yanlış bilgi ve bâtıl fikirlerle bulanıklaştırılan dini, felsefe ile tekrardan berrak hale getirmeyi amaçlamıştır. Bunu yaparken eklektik davranmaya özen göstermiş, tarafsız bir tutumla, eline ulaşan dinî, felsefî ve ilmî her türlü bilgiden faydalanmıştır. Tüm din ve doğa bilimleri, var olanları anlamaya yardım ettiği nispette İhvân’ın nazarında kıymetlidir ve İhvân’ın kullandığı kaynaklar arasında kendine yer bulur. Bu şekildeki kaynak zenginliği onlara geniş bir bakış açısı kazandırmıştır. Onlar bilgi anlayışını bu zengin temel üzerine inşa edip eğitimlerini de ona göre şekillendirmişlerdir.

İhvân, bilginin tanımı, kaynağı ve eğitimdeki yerini, bilginin elde edilmesinde duyu, akıl ve kalp organlarının rolünü geniş olarak ele almaktadır. Ruh ve nefis kavramları ile beden arasındaki ilişkiye eğitim açısından bakar. İnsan öncelikle bedenî özellikleriyle yani duyularıyla dış dünyadan birtakım uyarılar alır ve bunları aklına iletir. Akıl bu bilgileri biriktirir, yorumlar ve kullanır; dahası bilinenlerden hareketle bilinmeyen bilgilere de ulaşma imkânı bulur. Bazen de duyu verilerinin kendisine iletildiği bilgilerin doğru veya yanlışlığını da denetler. Netice itibarıyla bilginin elde edilmesinde ruh-beden/duyu-akıl ilişkisi belirleyici özelliklerdir. Ayrıca insan, akli vasıtasıyla, duyuların da ötesinde metafizik âlemden de bilgi alabilme yetkinliğine sahiptir. İnsan metafizik konuları ilk olarak burhan yolu ile kavrayabilir. Bu bilgi yolu sıradan insanlara değil, bilginlere özgü bir yoldur. Bu yolla bilgi edinme, ancak eldeki öncüller üzerinde matematiksel ve mantıkî bir düşünmeden sonra mümkündür. Bu alanda diğer bir bilgi edinme yolu ise vahiy ve ilhamdır. Vahiy ve ilham insanın insanüstü bir kaynaktan aldığı, bir bakıma Allah’ın insana lütfu olan bir bilgidir. Bu bilgiyi elde edebilmesi için kişinin ruhunu bedeninin esiri yapmaktan kurtarıp ruhî olgunluğa ulaşması gerekir.

İhvân'a göre bu yollarla bilgiye sahip olmak tek başına yeterli değildir; elde edilen doğru bilgilere uygun yaşamak insanın en önemli özelliklerinden biri olmalıdır. Çünkü insan, bilgiyi üretmesi bakımından diğer canlılardan farklı olsa bile bu bilgiye uygun davranmadığı hatta ters yönde davrandığı zaman tam manasıyla insan olma vasfını kazanamamaktadır.

İhvân'ın öğretim programlarının gelişim dönemlerine göre hazırlanması gerektiği fikrinin, günümüzde daha çok ön plana çıkan *ferdî farklar psikolojisinin* kabulleriyle benzeştiği söylenebilir. Nitekim İhvân'a göre insanoğlu farklı yetenek ve eğilimlerle dünyaya gelir; lakin her toprakta her bitki yetişmediği ve her ağaçtan her meyve alınmadığı gibi, her insan da aynı nispette eğitilememekte ve eğitimde her insan için aynı sonuçlara ulaşamamaktadır. Her toprak ve her ağaçtan, doğasında bilkuvve var olan özelliklerine göre ürün alınır. İnsanlar da hem fitrat açısından farklılaşmakta hem de büyüdüğü sosyal ve fiziki çevre ile kendinde var olan biyolojik etkenlere göre farklılık gösterebilmektedir. Bu yaklaşımın İhvân'ın eğitim anlayışının temel unsurlarından biri olduğu belirtilebilir.

Risâleler incelendiğinde birçok konuyu ele alması bakımından tam bir ansiklopedik yapıya sahipken, diğer taraftan muhatabına kullanmış olduğu dil ve devamlı nasihat veren cümle kalıplarıyla da bir eğitim kitabı hissi uyandırmaktadır. İhvân, *Risâleler*'de okuyucuya sürekli "kardeş" şeklinde seslenirken, mevcut öğrenci ve takipçilerinin konuya hızlıca intibak etmelerini kolaylaştırmakta ve böylelikle hazırladıkları mesajların dikkate alınmasını sağlamaktadır. Genellikle her paragrafın başında yer alan "Bil ki, ey kardeşim..." ifadesi ile de okuyucusunu öncelikli olarak bilmeye ve öğrenmeye güdülemeyi hedeflemektedir. Bununla birlikte *Risâlelere* bir bütün olarak bakıldığında, *Risâleler*'de yer alan bilgilerin, bireylerin gelişimleri ve yetileri göz önünde tutularak somuttan soyuta, basitten karmaşığa, zâhirden bâtına, duyularla algılananlardan duyular üstü kavrananlara, kolaydan zora, bilinenden bilinmeyene, yakından uzağa tedricen ilerlemek ilkesi ışığında düzenlendiği görülmektedir. Bu anlatım şeklinin günümüzdeki eğitim ilkeleri ile benzer özellikler gösterdiği söylenebilir.

İhvân, eğitim faaliyetini bir sanat olarak değerlendirip onu Allah'a kadar uzanan bir hiyerarşide ele almaktadır. Peygamberleri ve filozofları bu sürecin aktif unsurları olarak görmekte, onların vârisi olarak gördüğü öğretmene büyük değer yüklemektedir. Onlar için öğretmen düşünce, inanç ve uygulamalarıyla eğitimi şekillendiren bir konumdur. Öğretmen, bilgileri öğretme noktasında öğrencilere rehberlik etmekle birlikte yapılacak eğitimin programını da hazırlamaktadır. İhvân, öğretmen olmadan insanın ilk gördüğü şeyleri bilemeyeceğini düşünmektedir. Bu bağlamda İhvân'ın öğretmen anlayışında Nesnelci yaklaşımla benzer düşüncelere sahip olduğu söylenebilir. Bununla birlikte İhvân, Nesnelci yaklaşım kapsamında değerlendirilen davranışçı kuram gibi öğretmenden sadece belli davranışlar yoluyla bilginin öğrenciye aktarılmasını istememekte, aksine öğrencide mevcut olan potansiyelin ortaya çıkarılmasını hedeflemektedir. Diğer taraftan öğretmenlerden mezhebî taassuptan ve peşin hükümlü olmaktan uzak durmalarını istedikleri görülmektedir. Buradan da aslında öğretmenlerin sadece öğrenciye bilgiye ulaşmada aracılık ettikleri,

zorlama bir bilgi yüklemelikleri, bilgiyi öğrencinin kendi kabiliyeti ve potansiyeli ölçüsünde yeniden yapılandırdığı bir öğretmenlik anlayışına sahip oldukları, dolayısıyla onların öğretmen anlayışında bilişselci yaklaşımla da benzer görüşleri paylaştıkları düşünülebilir.

İhvân, eğitim konusunda doğuştan getirilen fitri özelliklerin önemini kabul ederek, özellikle yozlaşmamış fitratın önemine dikkat çekmekte, bununla birlikte insan zihnini beyaz bir kâğıda benzeterak eğitimin ve çevrenin de önemini kabul etmektedir. Onlara göre hiçbir insanın ilk gördüğü şeyleri bilmeye gücü yetmeyeceği için bir öğretmene ihtiyacı vardır. Bu açıdan değerlendirildiğinde İhvân'ın Nesnelci bir yaklaşımla benzer düşüncelere sahip olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte eğitimde öğrencinin potansiyel güçlerinin önemine dikkat çekerek bireysel farklılıkları da dikkate almaktadır. Onlara göre eğitim, öğrencideki potansiyel güçleri keşfetmek ve olabildiğince onları geliştirmek için yapılan faaliyetler bütünüdür. Bu anlamda eğitim, insana yaratılışında olmayan kabiliyetler vermek değil, olanları geliştirmek ve bunların yanında yeni bilgi ve davranışlar kazandırmak demektir. Bununla birlikte İhvân öğrenciden bilgiyi olduğu gibi almasını değil, onu içselleştirerek yeniden yapılandırmasını istemektedir. Diğer bir ifade ile öğrenci bilgiyi, sadece edilgen olarak yüklenmekten ziyade etkin olarak sorgulayıp kendine göre şekillendirmektedir. Bu bağlamda öğrencinin merkezde yer aldığı İhvân'ın eğitim anlayışındaki ile günümüz Yapılandırmacı yaklaşımdaki öğrenci rolleri arasında benzerlikler görülmektedir.

İhvân, bireyin din eğitimine yönelik tutumunda bireyselliğe ve değişimin içten başlamasına ciddi vurgu yapmaktadır. Ancak vurgulanan bireysellik, salt bir bireycilikten öte cemiyet içinde pişen, iç ve dış dinamiklerinin farkına varmış ve kendini geliştirmeye hazır bir varlığa gönderme yapmaktadır. Bu da günümüz din eğitimi anlayışına bir bakış kazandırabilir.

İhvân'ın *Risâleler*'ine bakıldığında, onların hem *Risâleler*'i yazarken hem de eğitim-öğretim sırasında, belirli ilkeler çerçevesinde birtakım yöntemleri kullandıkları görülmektedir. Bunların arasında ise en belirgin olarak anlatma(takrir), tartışma, nasihat etme, soru-cevap, gözlem ve tefekkür, araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Bu yöntemlerin uygulamasında ise öğrencinin kapasitesine ve seviyesine uygun ders vermek; öğrencilerin daha iyi anlayacağı dil ve üslup kullanmak konuyu hikâye ve benzetmelerle öğrencinin anlayacağı şekilde kolaylaştırmak gibi ilkeleri esas almışlardır. İhvân'ın yöntem ve ilkeleri, günümüz eğitiminde uygulanmaya çalışılan yöntem ve ilkelerle benzerlik göstermektedir.

İhvân'ın *Risâleler*'de eğitim açısından eklektik bir anlayış sergilediği görülmekte ve sınıflandırdığı her bir bilim dalı için ayrı bir eğitim ilkesi ve yöntemi öngörmemektedir. Dolayısıyla din eğitimi için kullanmış olduğu ilke ve yöntemler esasen İhvân'ın bütün ilimlerin eğitimi için kullandıklarıyla aynıdır. Bu beklenen bir durumdur. Çünkü İhvân her ne kadar bilim sınıflaması yaparak ayrı disiplinlere vurgu yapmış olsa da yaşadıkları dönemde onlardan her bir bilim dalı için ayrı eğitim ilkesi ve yöntemi beklemek doğru olmayacaktır.

İhvân'ın dinî ve ilahî ilimler bölümü incelendiğinde onların daha çok iman ve ahlaki

boyuta eğildiği, ibadet konusu ile ilgili ayrıntılı bilgi vermediği görülmektedir. Bu bağlamda dinî izah tarzlarının geleneksel dinî bilimlerin kullandıkları tarzla aynı olmadığı söylenebilir. Bu da bilgi anlayışının din eğitimi de kullanılan argümanları ve eğitim şeklini nasıl etkilediğini göstermektedir.

İhvân, hiçbir din veya mezhebe karşı ön yargılarının olmadığını söylemekte ve müntesiplerini her türlü dinî, mezhebî ve siyasî taassuptan uzak durmaya teşvik etmektedir. Bu bağlamda onların din öğretimi modellerinin aynı dine mensup öğrencilerin din içerisindeki farklılıklar noktasında ayırım yapılmadan aynı öğrenme ortamında dinî birlikte öğrenmeleri anlayışına dayanan *mezheplerüstü din öğretimine* yakın olduğu düşünülebilir. Günümüzde farklı din, mezhep, tarikat, cemaat vb. mensuplarının zaman zaman birbirlerine gösterebildikleri hasmane yaklaşım ve davranışlara karşı İhvân-ı Safâ'nın yaklaşık bin yıl önce ilim ve inanç hususunda ortaya koyduğu evrensel tutum, araştırılmaya ve örnek teşkil etmeye değer bir tutum olarak değerlendirilebilir. Küreselleşen dünyada farklı dine mensup ve farklı din anlayışına sahip insanların bir arada yaşadığı düşünüldüğünde İhvân'ın kendi bilgi anlayışı üzerine inşa ettiği din eğitimi yaklaşımının günümüz din eğitimine ışık tutması beklenmektedir.

Öneriler

Risâlelere bakıldığında İhvân'ın felsefeyi ve diğer bilimleri dinî inançları anlatmada bir araç olarak kullandığı ve inançlarını felsefi bilgi birikimleriyle izah etmeye çalıştıkları söylenebilir. Bu bağlamdan bakıldığında ilgilendikleri bütün bilimlerin içinde mutlaka dinî bir motif görülmektedir. İhvân bu yaklaşım tarzı ile din ve bilimi birbirinden ayırmamış, bu eklektik tutum din eğitimi anlayışlarına yansımıştır. Bu düşünce tarzı da günümüz din eğitimine “Din eğitimi yaparken diğer ilimlerle nasıl bir ilişki kurulabilir veya diğer ilimlerden din eğitimi nasıl istifade edilebilir” şeklindeki soruları cevaplamada rehber olabilir.

İhvân'ın, yaşadığı dönemdeki bütün bilgi birikiminden istifade etmeye çalışması onların bilgi ve din eğitimini nasıl şekillendirmiş ise günümüzde de mevcut olan bilgi birikiminin bilgi anlayışımızı bu bağlamda da din eğitimine bakışımızı etkileyeceği söylenebilir. Bunun için din eğitiminin temel unsurlarından biri olan bilginin üzerinde önemle durulması gerekmektedir.

Bilindiği üzere İslam Düşünce Tarihinde İhvân dışında öne çıkan birçok ismin varlığından söz edilebilir. Bu düşünürlerin bilgi anlayışları ve bu anlayışlarının eğitime ve din eğitimine yansımaları da çalışma yapılması beklenen konulardır. Buna yönelik yapılacak çalışmalar, İslâm düşüncesinin bilgiye yaklaşımı ve bu yaklaşımların eğitime nasıl bir şekil ve yön verdiği hususunda bütüncül bir bakışı da sağlayacaktır. Dolayısıyla bu çalışma, bahse konu olan ve yapılması önerilen diğer çalışmaların sacayaklarından sadece biridir ve yapılacak diğer çalışmalarla daha fazla anlam ve değer kazanacaktır.

Günümüzde Türkiye’de eğitim ve din eğitimi alanında yapılan çalışmaların temeline bakıldığında, bu çalışmada olduğu gibi birçoğunun Batı menşeli kuramlardan beslendiği

görülmektedir. Bu kuramların arka planında genellikle pozitivist bilim olgusunun varlığı açıkça hissedilmektedir. Bununla birlikte yaşadığımız dönemde pozitivist paradigmanın varlığını sürdürmekle beraber güç kaybı yaşadığı, diğer bazı paradigmalarda ise daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. Öne çıkan bu paradigmalarda genelgeçerlik ve kesinlikten ziyade, yerellik, kültürelilik ve bireye görelilik gibi özellikler göze çarpmaktadır. Bu bağlamda bilginin yerelleştirilmesi ekseninde değerlendirecek olursak, İhvân ve diğer İslâm düşünürlerine sahip bir kültürün varisleri olarak, yeni paradigmalarda açtığı hareket alanını da kullanmak suretiyle bu zengin mirasın değerlendirilmesi hem eğitime hem de din eğitimine önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Alkan, C., Deryakulu, D. & Şimşek, N. (1995). *Eğitim teknolojisine giriş*. Ankara: Önder Matbaacılık.
- Arfa, M. (2006). The Brethren of Purity (Ikhwân al-Şafâ') and their philosophical treatises (Rasâ'il). In G. Endress (Ed.), *Organizing knowledge: Encyclopaedic activities in the pre-eighteenth century Islamic World* (pp. 155-168). Boston: Brill Academic Publishers.
- Atay, D. Y. (2003). *Öğretmen eğitiminin değişen yüzü*. Ankara: Nobel Yayın.
- Aydın, H. (2007). İhvân es-Safâ'da bilim eğitimi, amacı ve bilim sınıflaması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(21), 41-59.
- Baffioni, C. (2000). The concept of science and its legitimation in the Iḥwân al-Şafâ'. *Oriente Moderno*, 19(80), 427-441.
- El-Bizri, N. (2006). The brethren of purity. In J. M. Weri (Ed.), *Medieval Islamic civilization an encyclopedia* (V. 1, pp. 118-119). New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- de Callataÿ, G. (2005). *Ikhwan al-Safa' A brotherhood of idealists on the fringe of orthodox Islam*. Oxford: Oneworld Publications.
- de Callataÿ, G. (2008). The classification of knowledge in the Rasâ'il. In N. El-Bizri (Ed.), *The Ikhwân al-Safâ' and their Rasâ'il: An introduction* (pp. 58-82). Oxford: Oxford University Press.
- de Callataÿ, G. (2017). Encyclopaedism on the fringe of Islamic Orthodoxy: The Rasâ'il Ikhwân al-Şafâ' , the Rutbat al-ḥakīm and the Ghāyat al-ḥakīm on the division of science. *Asiatische Studien-Études Asiatiques*, 71(3), 857-877.
- Çilenti, K. (1984). *Eğitim teknolojisi ve öğretim*. Ankara: Gül Yayınevi.
- Deryakulu, D. (2001). Yapıcı öğrenme. A. Şimşek (Ed.), *Sınıfta demokrasi içinde* (s. 53-74). Ankara: Eğitim Sen Yayınları.
- Erden, M. & Akman, Y. (2017). *Eğitim psikolojisi gelişim-öğrenme-öğretme*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Fahri, M. (2008). *İslam felsefe tarihi* (K. Turhan, Çev.). İstanbul: şa-to Yayınları.

- Fakhry, M. (2000). *Islamic philosophy, theology, and mysticism: A short introduction*. Oxford: Oneworld Publications.
- Al-Fārūkī, I. R. (1961). On the ethics of the brethren of purity (Ikhwān al-Şafā' wa Khillan al-Wafā') VI. *The Muslim World*, 51(1), 18-24.
- Filiz, Ş. (2002). *İlk İslâm hümanistleri: İhvan-ı Safa topluluğu ve insan felsefesi*. Konya: Onbir Eylül Yayınları.
- Furat, A. S. (1979). İslâm edebiyatında ansiklopedik eserler (h. IV.-IX./m. X.-XV. asırlar). *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 7(3-4), 211-232.
- Gömlüksiz, M. N. (2005). Yeni ilköğretim programının uygulamadaki etkililiğinin değerlendirilmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 339- 384.
- Geçioğlu, Ş. (2020). *Bilgi anlayışının din eğitimi alanına etkisi: İhvan-ı Safâ örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Güven, B. (2014). Öğretim ilke ve yöntemleriyle ilgili temel kavramlar. Ş. Tan (Ed.), *Öğretim İlke ve Yöntemleri* içinde. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- İhvan-ı Safâ (2014). *İhvan-ı Safâ risâleleri* (C. I-IV), (Komisyon, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Jeffery, A. (1922). Eclecticism in Islam. *The Muslim World*, 12(3), 230-247.
- Kaya, M. (2003). *İslâm filozoflarından felsefe metinleri*. İstanbul: Klasik.
- Kaymakcan, R. (2007). Türkiye'de din eğitiminde çoğulculuk ve yapılandırmacılık: Yeni ortaöğretim DKAB programı bağlamında bir değerlendirme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 7(1), 177-210.
- Kaymakcan, R. (2014). Din eğitiminde çoğulculuk ve yapılandırmacılık: Türkiye örneği. M. Köylü (Ed.), *Din eğitiminde çağdaş konular* içinde (ss. 81-102). İstanbul: DEM Yayınları.
- Kılıç, C. (2015). *İslâm felsefesi tarihi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kızılabdullah, Y. & Yürük, T. (2012). Din eğitimi ve öğretiminin temelleri. M. Köylü & N. Altaş (Ed.), *Din eğitimi* içinde (ss. 61-82). Ankara. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Koç, A. (1999). *İhvan-ı Safa'nın eğitim felsefesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Koç, A. (2015). İhvan-ı Safâ ve eğitim. B. A. Çetinkaya (Ed.), *Doğu'dan Batı'ya düşüncenin serüveni: Felsefe, ahlâk ve kelâmın sentezi* içinde (C. VI, ss. 293-320). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Koç, A. (2016). İhvan-ı Safâ. M. Köylü & A. Koç (Ed.), *Klasik İslâm eğitimcileri* içinde (ss. 91-124). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Koç, A. (2020). İhvan-ı Safâ. M. Köylü ve A. Koç (Ed.), *Klasik İslâm Eğitimcileri* içinde (ss. 91-124). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Netton, I. R. (1991). *Muslim neoplatonists: An introduction to the thought of the Brethren of Purity (Ikhwān al-Şafā')*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Okumuşlar, M. (2014). *Yapılandırmacı yaklaşım ve din eğitimi*. Konya: Yediveren Kitap.
- Öcal, M. (1990). *Din eğitim ve öğretiminde metotlar*. Ankara: TDV Yayınları.

- Özden, Y. (2013). *Eğitimde yeni değerler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Poonawala, I. K. (2005). Ikhwân al-Şafâ'. In L. Jones (Ed.), *Encyclopedia of religion* (2nd ed., pp. 4375-377). Detroit, New York & London: Thomson & Gale.
- Sheikh, M. S. (1982). *Islamic philosophy*. London: The Octagon Press.
- Sönmez, V. (2015). Eğitim felsefi temelleri. V. Sönmez (Ed.), *Eğitim bilimine giriş* içinde. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Taş, İ. (2012). *İhvân-ı Safâ'da felsefe ve din münasebeti*. Konya: Palet Yayınları.
- Taylan, N. (2013). *İslâm düşüncesinde din felsefeleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Uysal, E. (1998). *İhvan-ı Safa felsefesinde Tanrı ve alem*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Uysal, E. (2002). İhvân-ı Safâ'nın X. yüzyıl İslâm dünyasının felsefe ve bilim düzeyine ışık tutan bir sözlük denemesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(2), 93-106.
- Uysal, E. (2013). *Örnek metinlerle İhvân-ı Safâ ve İbn Sinâ felsefesi*. Bursa: Emin Yayınları.
- Yüksel, E. (1986). İhvân-ı Safâ'ya göre ilimlerin sınıflandırılması. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 149-152.
- Yürük, T. (2015). İlk ve orta öğretimde din öğretimi: Din dersleri. R. Doğan & R. Ege (Ed.), *Din eğitimi* içinde (ss. 115-147). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Zengin, M. (2011). *Din eğitimi ve öğretiminde yapılandırmacı yaklaşım*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Zengin, M. (2014). Yapılandırmacı yaklaşım ve din öğretimi. M. Köylü (Ed.), *Din eğitiminde çağdaş konular* içinde (ss. 103-125). İstanbul: DEM Yayınları.

The Reflections of Ikhwān al-Şafā's Understanding of Knowledge in the Field of Religious Education

Abstract

As a type of being who strives to know himself and to know the beings outside himself, man acquires different knowledge by interacting in different ways, first with himself and then with the objects outside himself. For this reason, the subject of knowledge maintains its importance since the existence of man, and the source of knowledge, its formation, truth, etc. issues are of interest to most thinkers.

In certain periods of history, some perspectives and paradigms, become more prominent in understanding knowledge, people and the universe, and which are also expressed as the spirit of time (zeitgeist), become dominant. As certain beliefs and values that are generally accepted and adopted by the society change in the process, the individual's approach to knowledge, people and the universe also changes and new paradigms emerge. These paradigms also affect the studies in the scientific field, and each scientific discipline has an understanding of knowledge, in other words an epistemology, according to its own structure. Education in general and Religious Education in particular are among them. Epistemology constitutes one of the most important dimensions of Religious Education. Because it can be said that education is shaped by learning and learning is shaped by knowledge, and at the end of this relationship, the learner acquires knowledge. At this point, the reflections of the approach to knowledge on the understanding of religious education emerge as a subject that needs to be researched.

It can be said that in every society there are people or communities that contribute to the formation of knowledge, culture and values, and that they shape and regulate the intellectual life of the society. Educational activities also function as an important tool in producing this structure and transferring it to the next generation. In this sense, Ikhwān al-Şafā is an important group that plays a role in the production of knowledge that emerged in the Islamic society and its transmission to the next generation. Moving from this context, the subject of this study is to examine the effect of the understanding of knowledge on education and religious education, with the example of how this is manifested in the Ikhwān al-Şafā. Thus, the effect of the differentiation of knowledge understanding on religious education will be tried to be revealed. While doing this, Ikhwān al-Şafā's Epistles were analyzed with the documentation method. In this framework, firstly, the phenomenon of knowledge was discussed and the effect of knowledge on education/religious education was examined in particular with Objectivist and Constructivist approaches. From this point of view, it has been seen that different approaches about knowledge shape education. Afterwards, the knowledge understanding of Ikhwān al-Şafā was emphasized and the education/religious education they carried out within the framework of this understanding was evaluated in the context of Objectivist and Constructivist approaches. Accordingly, it has been determined that the human being is at the center in the philosophy of Ikhwān al-Şafā, they have an eclectic structure in knowledge, and they accept the sources of knowledge as sense, reason, burhān, revelation and inspiration. When the Ikhwān al-Şafā's philosophy of education is examined in terms of learning and teaching situations, it has been determined that it has similarities with both Objectivist and Constructivist qualities, however, the similarities with the Objectivist approach outweigh.

Keywords: Religious Education • Philosophy of Education • Ikhwān al-Şafā • Brethren of Purity • Knowledge.